

KÖNYVSZEMLE

Két monográfia a régi magyar helynévadásról

1. ISTVÁN HOFFMANN – ANITA RÁCZ – VALÉRIA TÓTH, History of Hungarian Toponyms [A magyar helynevek története]. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 2017. 313 lap – 2. HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 542 lap

1. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén szervezett műhelymunka keretei között mintegy két és fél évtizede folynak a magyar helynevekkel kapcsolatos szisztematikus, intenzív kutatások. Az elméleti alapozást követően elindult a korai helynévi adatok nyelvészeti feldolgozása, mellyel párhuzamosan egyes ómagyar kori vármegyék helynévrendszerének elemző bemutatása, illetve egyes helynévtípusok régi magyar nyelvbeli jellemzőinek a feltárása is megkezdődött. Figyelmet kapott továbbá többek között a helynevek nyelvtörténeti forrásértékének meghatározása, a helynévváltozások szabályszerűségeinek megfigyelése, a nyelvi kontaktusok helynévállományra gyakorolt hatásának felmérése, a helynevek alkotóelemeinek vizsgálata, a helynévkutatás történetének kritikai bemutatása és új kutatási módszerek kidolgozása is. A történeti helynévanyag elemzésén túl a jelenkori helynevek állományának regisztrálása, valamint a helynevek szinkrón használata szempontjából lényeges aspektusok számbavétele szintén fontos részét képezi a vizsgálódásnak. A könyvek kiadása mellett folyamatos a helynévtörténeti műhelytanulmányok publikálása magyar és idegen nyelveken is (l. a Helynévtörténeti Tanulmányok és az Onomastica Uralica köteteit). A nagyobb léptékű összefüggésekről, az 1930-as években kezdődő debreceni névtudományi vizsgálatok eddigi irányvonalairól, közöttük a jelenleg működő kutatócsoport munkájáról, eredményeiről részletes képet kaphatunk RESZEGI KATALIN angol nyelvű összefoglaló kötetéből (The History of Onomastic Research in Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017).

2. A fentiekből jól kirajzolódik, hogy a Debreceni Egyetemen fokozatosan kibontakozott egy mára sok résztvevőt megmozgató, új, izgalmas megállapításokat hozó, jelentős helynévkutatói projekt a magyar nyelvészet területén, amelyhez időközben más felsőoktatási intézmények névkutatói is szívesen kapcsolódtak eredményeik megosztása révén. Ez a gyümölcsöző együttműködés keltette fel a Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences, ICOS) érdeklődését, s ennek nyomán ítélte oda a szakmai testület a XXVI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (XXVI International Congress of Onomastic Sciences) megrendezésének jogát a Debreceni Egyetemnek. A konferenciára 2017. augusztus 27-e és szeptember 1-je között került sor, s a rendezvényen mintegy 40 ország névkutatói közel 200 eladással vettek részt.

3. Az itt tárgyalandó angol nyelvű kötet a konferencia házigazdájának ajándéka volt a résztvevők számára, amelyből főként a régi magyar helynevek történetéről kaphat átfogó képet a nemzetközi névkutató közösség, a legújabb kutatási eredmények alapján. A magyar nyelvű kötet célja pedig nem csupán az, hogy jól kidolgozott helynévtörténeti összefoglalást nyújtson a korai ómagyar korról, hanem hogy korszerű, funkcionális nyelvészeti kutatási módszerekkel elért új névtudományi eredmények közreadásával gyarapítsa, pontosítsa a nyelv- és a társtudományok művelőinek ismereteit a témakörrel kapcsolatban. A két kötet felépítése, tartalma több fejezet tekintetében közel azonos; az eltérő olvasóközönség vélhető előismereteinek, érdeklődésének és a kötetek némiképp különböző fókuszának figyelembevétele azonban szükségeszerű különbségeket is eredményez. Az alábbiakban az érintkező részekre, illetve a két kötet különbségeire egyaránt kitérünk. A kötetekre a továbbiakban (fő)címük rövidítésével hivatkozunk (HHT., RMH.).

3.1. A magyar nyelvű kötet első fejezete szórványemlékeink nyelvtörténeti hasznosíthatóságáról értekezik, kitérve arra, hogy a különböző típusú források (eredeti hiteles, másolt, interpolált és hamis oklevelek; geszták és krónikák) eltérő fajtájú tulajdonnevei (a hely- és személynevek) mely időszakra vonatkozóan tekinthetők hiteles nyelvtörténeti adatoknak (arra, amelyről az írott munka beszámol, vagy arra, amelyben keletkezett) (RMH. 19–37). E szakasszal némiképp párhuzamba állítható az angol nyelvű kötet második fejezetének második része, amely a magyar helynevek írásbeli forrásait veszi számba a korai szórványemlékektől, azok történeti földrajzi és nyelvészeti, szótári feldolgozásaitól kezdve a közép- és újmagyar kori térképeken, országleírásokon, hivatalos hely(ség)névtárakon, népnyelvi földrajzinév-gyűjteményeken át a helynévi állományt korszakokon átívelően magukba foglalni képes jelenkori digitális adatbázisokig, illetve a magyar nyelvtérre vonatkozó, sajátos funkciójú helységnév-azonosító szótárakig (HHT. 71–84). A külföldi olvasók általános tájékoztatását szolgálja az angol kötet második fejezetének első része is, amely a magyar történelem legfontosabb eseményeit, s ezek művelődéstörténeti és nyelvi következményeit ismerteti röviden az Urál vidéki őshaza korszakától kezdődően a jelenkori Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásának évéig (HHT. 39–70).

3.2. A magyar nyelvű kötet második fejezetében jelentős kutatómódszertani megújulást hoz azoknak a szempontoknak a részletes ismertetése, amelyek érvényesítésével a szórványemlékekben lejegyzett névforma alapján jó eredménnyel következtethető ki az élőbeszédben ténylegesen használt korabeli helynév (RMH. 39–97). Bár a szerzők osztják az általánosságban elfogadott nézetet, miszerint a szórványemlékekben a helyneveket – jogbiztosító, illetve történeti hitelesítő funkciójuk miatt – legtöbbször a helyi nyelvjárásban jelentkező formájukban jegyezték le, ki is egészíti ezt a felfogást néhány további megfigyeléssel. Számba veszik például az oklevélírók névalakító tevékenységének jellegzetes módjait: a jelölt hely pontos leírására törekvő helynévformák létrehozását, a névkonstruálást és a helynevek tévedésen alapuló alkalmazását. Utalnak emellett a latin névhasználatnak (latin nyelvű exonimák, részben vagy egészében latinra fordított névformák, latin képzőkkel vagy deklinációs végződéssel ellátott névalakok alkalmazásának) és a magyar névformák lejegyzésének (főként helyesírási és a hangtani sajátosságoknak) a kapcsán megfigyelhető normatörekvésekre. Számolnak továbbá az egykori nyelvi presztízviszonyok következményeivel; ismertetik a magyar helynevek idegen

nyelvű szövegbe illesztésének szabályszerűségeit (megnevezőszós és appozíciós szerkezetek, magyar közszók, határozóragok, illetve névutók használata). A szerzők összességében azt hangsúlyozzák, hogy a fentiek okán a szórványok helyes nyelvi-filológiai interpretációja csakis a dokumentum egészének, valamint a helynév valamennyi fennmaradt adatának vonatkoztatási rendszerében valósulhat meg.

3.3. Mindkét kötetben található névelméleti fejezetek, amelyek részben a helynevek keletkezésének és használatának általános kérdéseit tárgyalják (HHT. 13–28, RMH. 99–133), részben pedig a feldolgozás során alkalmazott helynévelmezési módszereket mutatják be (HHT. 28–37, RMH. 135–180). Az általános névelméleti megközelítés több tekintetben is cáfolja azt a hagyományos nézetet, amely szerint a helyneveket a térbeli tájékozódás elősegítésére a jelölt hely közelében élő lakosság alakítja ki a névtelenség hosszabb ideig fennálló állapotát követően, s a kezdetben közszói megjelölésként használt nyelvi alakulat fokozatosan válik tulajdonnévvé. A szerzők ehelyett a funkcionális nyelvészet szempontrendszerét alkalmazva azt vallják, hogy jellemzően kommunikációs igényeink kielégítésére, tudatos névadási aktus eredményeként, sokszor egyéni vagy intézményi érdekek hangsúlyozásával adunk nevet a szemlélet számára kitüntetett helyeknek (így például az éppen létrejött településeknek). A nyelvi szocializáció során kialakult névkompetenciánk működésbe lépése révén az így megalkotott nevek nyelvileg illeszkednek az adott névközösség által használt, kulturális szokások mentén létrejött megfelelő típusú helynevekhez. További szemléleti újítás a kötetekben, hogy a szerzők a helynevek különféle földrajzi objektumokat jelölő nagy típusainak egységes kezelése helyett a szűkebb névtípusok, a kommunikációs helyzetek és a nyelven kívüli (történelmi, kulturális, társadalmi) tényezők figyelembevételének fontosságát kiemelve eltérő, árnyalt megközelítésmódot alkalmaznak a nyelvészeti következtetések levonásakor.

A helynévelmezésnek a két kötetben alkalmazott módszertanát tekintve: a leíró vizsgálat keretében a szerkezeti analízis során a funkcionális-szemantikai elemzést (a névrészeknek és a denotátum jellemzőinek az egymáshoz való viszonyára vonatkozó megállapításokat) és a lexikális-morfológiai elemzést (a fentiek nyelvi kifejeződésének tárgyalását) stilisztikai és névszociológiai megfigyelések egészítik ki. A történeti vizsgálat a helynevek szintaktikai, morfológiai és szemantikai névalkotási szabályok alapján való keletkezésével, valamint az alaki (a lexikális-morfológiai és/vagy a funkcionális-szemantikai szerkezetet érintő), a jelentésbeli (a denotatív jelentést érintő), illetve a komplex (az alaki és jelentésbeli) névváltozásokkal foglalkozik.

Az angol nyelvű kötet kiemeli, hogy a helynevek a nyelv jellemző alrendszereként foghatók fel, ezért felhasználhatók a magyar nyelv környező indoeurópai nyelvektől eltérő sajátosságainak illusztrálására, valamint segítségükkel bemutatathatók a Kárpát-medencében jelentkező nyelvi kontaktusjelenségek tipikus jegyei is. A magyar nyelvű kötet korai helynévtörténetünk tanulmányozására fókuszálva a vizsgálatok során alkalmazandó új kutatómódszertani elvekre is kitér: így részletesen ismerteti a helynév-rekonstrukciónak, a névintegrációnak és a helynevek kikövetkeztetésének a folyamatát, illetve ezeknek a modern nyelvleírási szemléletből fakadó összetett alapelveit és módszertanát.

A helynév-rekonstrukció fogalmán a szerzők a helynév komplex történeti-etimológiai-nyelvhasználati vizsgálatát értik. Ez ideális esetben magában foglalja annak a feltárását, hogy a helynév mely nyelvben, mely szavak és morféma felhasználásával, mely névtípus elemeként, milyen névadási helyzetben keletkezett; s magában foglalja a helynév valamennyi,

írásban fennmaradt alakjának az interpretációját, amely a névformákat tartalmazó források belső összefüggéseit figyelembe véve kiterjed a helynév alaki rekonstrukciójára, a denotatív jelentés azonosítására, valamint a névkörnyezethez, a szűkebb névközösség által használt névmodellekhez való viszonyításra is. Míg a helynév-etimológia a névadók, addig a helynév interpretációja a névhasználók nyelvviségére enged következtetni. A név-integráció vizsgálata a helynevek átvételének, a befogadó névrendszerbe való beilleszkedésnek a jellemzőit ragadja meg, melyeket legcélszerűbb az újabb korszakok jól ismert kétnyelvű helynévrendszereinek összevetésével feltárni, s az így megfigyelt sajátosságokból visszakövetkeztetni a korábbi korokban lezajlott integrációs folyamatok mikéntjére. A helynevek kikövetkeztetése során egyes összetett névformák alapján – a korabeli helynévrendszert alkotó típusokról rendelkezésünkre álló ismeretek segítségével – a korszakból nem adatolt, de minden bizonnyal létező további helynevek azonosítása történik meg. A helynevek megfelelő módszerekkel történő kikövetkeztetése különösen a korai, adathiányos időszakok névrendszere vonatkozásában vezethet új felismerésekhez.

A magyar nyelvű kötet a funkcionális nyelvszemlélethez igazodás jegyében részletesen tárgyalja a helynevek jelentésszerkezetének főbb komponenseit: denotatív (a név azonosító, referáló funkciójával összefüggő), lexikális vagy etimológiai (a nevet alkotó közzavak esetlegesen felismerhető lexikális értelméből adódó), kategoriális (a név osztályjelölő jellegzetességével kapcsolatos), asszociatív vagy konnotatív (a nevek által felidézett gondolati tartalmakból álló), érzelmi vagy emotív/affektív (a nevek sajátos emocionális tartalmára visszavezethető), társas (a névhasználó identitásáról valló) és kulturális (a nevek kulturális meghatározottságából eredő) jelentés. A szerzők szólnak emellett arról is, hogy a funkcionális nyelvészeti megközelítést alkalmazó névtani vizsgálatoktól elvárható, hogy ténylegesen használt, empirikus természetű névadatokból induktív módon levont tipológiai általánosításokat dolgozzanak ki; az így kapott lexikálmorfológiai és szemantikai névmodellek, az egyéni begyakorlottság, illetve a közösségi konvencionalizáltság eltérő fokán lévő, mintaként szolgáló sémák szerepét vegyék figyelembe; valamint alkalmazzanak interdiszciplináris megközelítést.

3.4. Mindkét kötet tartalmaz településnevekről szóló fejezetet, melyek felépítésükben is meglehetősen hasonlóak (HHT. 125–253, RMH. 181–380). A névtípussal kapcsolatos általános kérdések tárgyalása után (a helységnevek megjelenése, relatív kronológiája, történeti forrásértéke) a jövevénynevek bemutatása következik. Idegen (szláv, törökségi vagy annak vélt, német, vallon és román) eredetű településneveink vallanak a Kárpát-medencében a magyarok mellett megtelepülő különféle népcsoportok hajdani földrajzi elhelyezkedéséről; képet adnak a különböző nyelvekhez kötődő településnévi rendszerek különbségeiről (pl. informálnak a képzett, egy- és kétrészes névformák nyelvenként eltérő arányáról; képzőbokrót, prepozíciót tartalmazó szláv helységnevek, valamint fűgaelemmel alkotott német településnevek jelenlétéről a névállományban); illetve illusztrálják a magyar helységnevérendszerbe való integráció jellegzetes módjait (pl. hangtani adaptáció, fordítás, részfordítás).

A következőkben a magyar, belső keletkezésű településnév-típusok kapcsán emelünk ki néhány olyan megállapítást, melyek a funkcionális nyelvelméleti megközelítésnek köszönhetően – gyakran a szakirodalomban ez ideig bevett vélekedések ellenében – új összefüggésekre világítanak rá. Ilyen a személynévből alakult településnevek egyik, a szóbeliségben működő funkciója, hogy tudatosították a személy és a hely leggyakrabban

birtokviszonyként meghatározható összetartozását a névközösségben. 15. századi magyar kori vármegye személynévi névrészt tartalmazó településnévi anyaga alapján a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a formáns nélkül, metonimikus névadással létrejött névformák a 13. század második feléig gyakran jelentkeztek a forrásokban, majd a század végétől a személynévből földrajzi köznévi utótaggal alakult kétrészes, összetett nevek váltak inkább népszerűvé. A személynévek rendszerében a kultúra változását követő strukturális átalakulás, amely a latin eredetű egyházi nevek 15. századi előretörésében öltött formát, a településnevekben jelentkező személynévek típusának módosulásában is tükröződött, igaz, időben kissé megkésve: a 14. század első felétől a korábban népszerű szláv eredetű referáló személynévek helyett egyre inkább latin eredetű személynévek jelentek meg a megfelelő névformák részeként.

A társadalmi csoportnévre visszavezethető településnevek három típusát összevetve a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a törzsnévi és foglalkozásnévi helységnevek – melyek keletkezésének virágkora a 13. és a 14. század közepe közé esett – jellemzően formáns nélküli, metonimikus úton alakult névformák voltak, bár a korszakban a képzős foglalkozásnévi helységnevek sem számítottak ritkának. Az e két névtípushoz képest mindig is jóval gyakoribb népnévi településnevek születésének felszaporodása két időszakból adatolható: a 13. század második felében a formánst nem tartalmazó, illetve a képzős egyrészes névformák, a 15. század első felében pedig – valószínűleg potenciális helységnévi homonimák elkerülése miatt – a kétrészes névalakok létrejöttének dominanciájával találkozunk.

A patrocíniumból alakult településnevek kapcsán a szerzők kiemelik, hogy esetükben nem természetes keletkezésű névformákkal, hanem az egyházi intézmények tudatos névadó tevékenységének eredményeként létrejött, európai gyökerű kultúrnévtípussal kell számolnunk. Ezzel függnek össze patrocíniumi helységneveink sajátos tulajdonságai is: gyakran jelennek meg latin nyelven az oklevelekben; sok esetben áll mellettük szinonim (jellemzően korábbi keletkezésű) településnév; tipikusan formáns nélküli vagy összetett névformák, s lexikális-morfológiai változásokra való érzékenységük a helynévtörténet során kifejezetten nagy. Az adatok szerint a névtípus az egyházi kapcsolatok jellegének megfelelően a német és délszláv nyelvterületek irányából, Délnyugat-Magyarország felől kezdett terjedni az országban, s az innen a 12–13. században keletre költöző székelek teheték igen népszerűvé e településnévi mintát az erdélyi területeken.

Az épített és a természeti környezetre utaló helységnevek elemzésekor a szerzők a két névtípus belső összetettségét hangsúlyozzák. Az előbbieket jellemzően építményekre (így várra, egyházi építményre, lakóépületre, bányára), illetve kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos létesítményekre (vásár- és vámhelyre, hídra, révre) utalnak; az utóbbiak között jellegzetesnek tarthatók a vízzel és a növényzettel kapcsolatos településnevek. A két névtípust a szerzők az alapján jellemzik, hogy mely típusú lexémák milyen névszerkezetekben jelentkeznek a korai időszakból adatolható névformák vizsgálat alá vont csoportjaiban. Míg a humán és épített környezetre vonatkozó helységnevek esetében a szerzők a tudatos, egyéni névadó tevékenység megnyilvánulását látják igazolhatónak, a természeti környezetre utaló településnevekkel összefüggésben inkább kevésbé tudatos, közösségi indíttatású névadással számolnak. A szerzők kiemelik azt is, hogy az utóbbi településnév-típus szoros kapcsolatban áll a helynévrendszer egy másik igen jelentős csoportjával, a mikrotoponimákkal, mivel jórészt ezekre épülő helységnevekről van szó.

A magyar nyelvű kötetben a belső keletkezésű településnevek egyes típusai vonatkozásában egyébiránt következetesen szó esik azok kronológiai, funkcionális, strukturális, lexikális, illetve – amennyiben releváns – névföldrajzi, szocioonomasztikai, pragmatikai és egyéb jellemzőiről, etimológiai hitelességükről, keletkezési körülményeiről, gyakoriságukról, helységnévrendszertani és belső összefüggéseikről, más névtípusokkal való kapcsolataikról, változataikról és változásaikról, továbbá a névformák esetleges történet-tudományi hasznosíthatóságáról.

A magyar kötet településnévi fejezetében külön részfejezetet kapott a helységnevek ún. lexikális névformánsainak elemzése (RMH. 208–218). A szerzők – szemléleti újításként – lexikális településnév-formánsoknak tekintik azokat az eredendően közszói elemeket, amelyek a korai helységnevekben való gyakori használat révén tettek szert eredeti jelentésüktől függetlenül a településnek mint helyfajtnak az azonosítására szolgáló funkcióra, s már ebben az új szerepben váltak aztán a később keletkezett helységnevek részévé, pl. *falu* ~ *falva*, *föld(e)*, *telek* ~ *telke*, *ház(a)*, *lak(a)*, *sok(a)*, *egyház(a)*, *monostor(a)*, *vár(a)*, *híd(a)*, *vásár(a)*. Az angol kötet – áttekintő jellegének megfelelően – a késői magyar hivatalos helységnévadásnak, illetve a mikrotoponimák egységesítésének a sajátosságait taglalja önálló szakaszokban, több főfejezet részeként (HHT. 131–132, 252–253, 272–273).

3.5. A kötetek önálló fejezetet szentelnek víz- és tájneveink bemutatásának, valamint a jellemző mikrotoponimák tárgyalásának. A víznevekről szóló fejezetben nagy hangsúlyt kap a névkölcsönzés jelenségének, sajátosságainak és jelentőségének az elemzése; az óeurópai, török, szláv és német eredetű víznevek kronológiai rétegzettségének és az ebből levonható népességtörténeti tanulságoknak a taglalása. A magyar eredetű víznevek kapcsán főként szerkezeti, szemantikai, lexikális és névrendszertani jegyeket emelnek ki a szerzők (HHT. 85–110, RMH. 381–419). A tájneveknek szentelt fejezet a névtípus definiálása után kitér a honfoglalás előtti magyar tájnevek jellemzésére; a Kárpát-medence területi egységeinek ismertetésére; a nagy-, közép- és kistájaink megnevezéseinek bemutatására; a víznevek tájnévadásban játszott szerepének a tudatosítására; valamint a történelmi vármegyenevek jellemzőinek taglalására. Az angol kötet mindezekon felül röviden beszámol a tudományban használt újabb, mesterséges alkotású magyar tájnevek formai és referenciális tulajdonságairól is (HHT. 111–123, RMH. 421–434). A mikrotoponimákról szóló fejezet a kisebb vizek (tavak, régi halászhelyek, források, kutak), domborzati formák (hegyek, bércek, dombok, halmok és részeik, völgyek, mélyen fekvő területek), az erdők és utak, valamint az újabban mezőgazdasági művelés alá vont területek jellemző neveinek tömör elemzését nyújtja, számos illusztratív példán keresztül (HHT. 255–273, RMH. 435–457).

3.6. A magyar nyelvű kötet utolsó, kitekintő fejezetének témája az, hogy mennyiben és hogyan lehetséges a Kárpát-medence korai etnikai térképét megrajzolni mai ismereteink alapján, s mi ebben a szerepük a helynevek modern szemléletű nyelvészeti elemzéséből nyert megállapításoknak (RMH. 459–470). A helynév-rekonstrukció során nyert eredmények és a névátvételt kísérő nyelvi adaptációs sajátosságok alapján a szerzők arra látnak lehetőséget, hogy a kialakulásukat tekintve az egyes nyelvekhez több-kevesebb bizonyossággal köthető névrétegek relatív kronológiáját feltárjuk, s így a kérdéses nyelveket beszélő népcsoportok megtelepedésének sorrendjét egy adott területen meghatározzuk.

A korábbi szakirodalomban általánosan elterjedt vélekedést, miszerint az egyes helynév-típusok keletkezése meghatározott korszakokhoz köthető, s így a helynevek típusuk alapján abszolút kormeghatározó értékkel bírnak, a szerzők az újabb kutatások tükrében nem látják alátámaszthatónak. A kötet zárásaként megállapításait egy kistérség, a Bakony-alja korai népességtörténetének helynevekre alapozott leírásán keresztül esettanulmányban támasztják alá.

4. Az angol kötet jelentőségét elsősorban az adja, hogy a nemzetközi névkutatóknak a magyar helynevekről szóló összegző ismertetés ez ideig nem állt rendelkezésére; a magyar könyv pedig elméleti és módszertani megalapozottságával – a tulajdonnevek tanulmányozásának tudományterületeket összekötő jellegét mindvégig szem előtt tartva – több ponton is szemléleti megújulást, korszerű, új eredményeket hoz a régi magyar helynévadás vizsgálata terén. A két kötet igazolja, hogy a magyar névkutatók a nemzetközi, modern nyelvtudomány funkcionális irányzatának szemléletét igen eredményesen tudják alkalmazni a nemzeti vonatkozásokkal telített magyar helynévtörténeti ismeretanyag pontosításában és gyarapításában.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

KOVÁCS ÉVA, A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás

A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018.

148 lap

1. Az alább ismertetendő kötet a 11. századi nyelvemlékek feldolgozását elvégző forrásfeltárásokhoz csatlakozik a Százdi alapítólevél vizsgálatával. A nyelvemlék feldolgozásával kapcsolatban a szerzőnek korábban már több tanulmánya is megjelent, így az ismertetendő kötet nem előzmény nélkül született, tekinthető egy hosszabb kutatás betetőzésének.

A legkorábbi szórványemlékek feldolgozása kiemelt fontosságú feladat a nyelvtörténeti kutatások számára. A Százdi alapítólevélre azonban eddig kevés figyelem irányult, ráadásul ez az egyik legrejtélyesebb forrás a korszakból. Az 1067-re datált oklevél 1267-es átírását kiegészítették. A formai jegyek és a szövegezés alapján az első rész hitelesnek tartható, a második pedig részben interpolált, ezért vizsgálata során tekintettel kell lenni a különböző kronológiai rétegek eltérő nyelvi hátterére.

2.1. A kötet – ahogyan azt már a címe is jelzi – felépítésében, szerkezetében és szemléletében a HOFFMANN ISTVÁN által 2010-ben, a Tihanyi alapítólevél elemzésével megkezdett utat követi, ezért az alábbiakban élek majd az összevetés nyújtotta lehetőségekkel.

Az ismertetendő kötet négy nagy tartalmi egységből áll. Az első fejezet (A Százdi alapítólevél nyelvtörténeti vizsgálatairól, 13–20) a tudománytörténeti előzményekkel, a

korábbi kiadásokkal és fordításokkal, valamint az oklevél keletkezésének, hitelességének és a birtokok lokalizálásának a kérdéseivel foglalkozik.

2.2. A második tartalmi egység (A Százdi alapítólevél szövege és magyar helynevei, 21–28) az oklevél latin és magyar szövegközlésével kezdődik, majd a szórványadatok listája következik. Ebben a részben a szerző segítségként jelölte a feltehetően interpolált adatokat.

Az oklevelek keletkezési folyamatából következőleg számos részletet csak a lehető legpontosabb, legérzékenyebb szövegközlés tud (többé-kevésbé) tisztázni. HOFFMANN ISTVÁN könyvében az a szerencsés együttállás figyelhető meg, hogy az oklevél feldolgozásához a szerző SZENTGYÖRGYI RUDOLF legfrissebb átírását és fordítását tudta felhasználni (2005a, 2005b). SZENTGYÖRGYI mind a betűhű latin nyelvű szöveget, mind a magyar fordítást nagy mennyiségű jegyzetanyaggal adta közre, amelyre a nyelvtörténeti elemzésben is jól lehetett támaszkodni, képmelléklet közlése nélkül is.

Míg HOFFMANN munkája mellékletben tartalmazza a TA. jó minőségű, színes másolatát és az alapítólevélben említett helynevek lokalizációját bemutató térképet, addig KOVÁCS könyve csak térképmelléklettel van ellátva. Meglátásom szerint e kötetnél kifejezetten szükség lett volna a nyelvemlék lehető legjobb minőségű másolatára, ugyanis a TA.-nál kevésbé ismert oklevélről van szó. Bizonyos szórványok megfejtéséhez elengedhetetlen a paleográfiai szintű elemzés is, ezért a legproblémásabb szórványokhoz hasznos lett volna egy képmelléklet. Ez nagymértékben segítette volna a jövőbeli kutatókat, hiszen a kötetben a szerző – véleményem szerint helyeselhető módon – nyitva hagy bizonyos kérdéseket. De természetesen azt sem szabad feledni, hogy az anyagi korlátok nem feltétlenül engedik színes mellékletek kiadását.

KOVÁCS Éva a latin szöveg közlésében GYÖRFFY GYÖRGY kiadására támaszkodik, a fordítást PITI FERENC munkája alapján közli. Az előbbi esetében a lábjegyzeteket beemelte a főszövegbe, az utóbbinál viszont elhagyta, mert a szórványelemzéskor kitér PITI véleményére is.

A magyar fordítás számos problémát felvet. Bár a latinnal egyezően a magyarban is félkövérrel közli a feltehetően helynévi szórványokat, a SZENTGYÖRGYI-féle módszerrel ellentétben nem őrzi meg az eredeti alakot, hanem egyes elemeket modernizálva, a latinizálást elhagyva, mai megfelelőjével azonosítva közöl (pedig nem lényegtelen a különbség például *Scenholm* és *Szihalom* között), bizonyos köznévi elemeket tartalmazókat (pl. *besenyő kútja*) pedig nem kiemelve közöl. Mivel ezek a látszólag formainak tűnő, de lényegében módszertani természetű szövegközlési megoldások kihathatnak az elemzés minőségére is, véleményem szerint kevésbé szolgálják a bevezetőben olvasható célkitűzéseket, vagyis a 11. századi oklevelek részletes, új módszerek szerinti nyelvtörténeti feldolgozását, holott a legkorábbi időszak amúgy is forrásszegény idejéből ezek a nyelvemlékek kulcsfontosságúak.

HOFFMANN ISTVÁN az elemzésben a szövegben való előfordulás szerint lineárisan, KOVÁCS ÉVA viszont a birtokok szerint halad. Az egyes birtokokhoz tartozó mikrotoponimákat is hozzájuk rendelve közli, azaz a lokalizációval rekonstruálja a feltehető egykori birtokviszonyokat. Arra való tekintettel, hogy vannak jelenleg lokalizálhatatlan vagy csak valószínűsíthetően helyhez köthető adatok, én szerencsésebbnek tartom HOFFMANN eljárását.

2.3. A harmadik szakasz a kötet leghosszabb része (A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak elemzése, 29–96). Az oklevél 11. századi része 50 magyar nyelvű szórványt tartalmaz, a 13. századi interpoláció 23-at. A 73 helynévemlítés 63 különböző helyre utal. Ezeket látja el egyesével a szerző történeti-földrajzi, helyesírás-történeti, etimológiai és nyelvtörténeti magyarázatokkal. Ennek eredményeképpen felvillan a rengeteg háttér munka, amelyet a történeti névadatsorok összeállítása is jól példáz. Ezek az elemzések az adattól függően változó hosszúságúak és mélységűek.

A rendkívül izgalmas (pl. *Ebes*) és olykor kellően óvatos (pl. *Cheyey*) elemzések a nyelvjárási szókincsben és a helynévfejtésben való jártasságról, a névadatok elemzése a szakirodalom széles körű ismeretéről és részletes háttér kutatásokról tanúskodik; igaz, bizonyos esetekben tovább is lehetett volna mélyíteni az elemzést. Akár olvasati lehetőségekkel: a *Bubath* szórvány esetében a [bubát] mellé a [bobát] felvételével; akár etimológiai kapcsolatok jelzésével: *Scenholm* esetében a *szén* mellett a *szenny* köznévre való kitéréssel. Más esetben a magyarázatok közötti viszonyt lett volna érdemes szorosabbra fűzni: a *Nadestyguy* szórvány esetében megfigyelhető *-gu-* jelölésmód tárgyalása csak az *Arukscegui* helynévnél bukkan fel, holott az az oklevélben (és emiatt az elemzésben is) később szerepel.

2.4. A negyedik és egyben összefoglaló (Összegzés, 97–113) fejezetről az alfejezetek címei árulják el a legtöbbet: Az alapítólevél szórványainak szövegbe illesztése, Az alapítólevél helynévi szórványainak lokalizálása, Névrendszertani tanulságok. A következőkben ezek közül emelem ki a legfontosabb tanulságokat.

Az oklevél szövegébe illesztésnek leggyakoribb módja mindkét kronológiai rétegben a latin földrajzi köznévi és magyar helynév alkotta szerkezet: a 11. században 58,5%, a 13. században 45,5%. A latin prepozíció és magyar név alkotta szerkezet aránya 23,5%, míg az interpolált egységben valamivel nagyobb, 32%. Ha a főtag egy latin földrajzi köznévi, és hozzá kapcsolódik egy igei természetű állítmány, amelyhez magyar közszói elem járul, akkor megnevezős szerkezetről van szó. Képviselte a 11. századi részben 10%, az interpolált részben 9%. Szerkezeti utalás nélküli beillesztés 8%-ban mutatkozik meg, a 13. századi egységben csak 3 adat tartozik ide. Teljesen hiányzik a TA.-ból ismert, magyar névutóval, raggal való beillesztés.

A következő alfejezet a szórványok lokalizálásával foglalkozik. Az apátságot Borsod vármegye déli részén alapították. Az alapítólevélben említett birtokok nagyon szétszórtnak, kb. 200 km-es sugarú körben helyezkednek el Borsod, Szabolcs, Zemplén, Heves, Békés, Szatmár, Pest vármegyében. A birtokok többsége az egykori Szabolcs vármegye északi részén található.

A névrendszertani vizsgálatba a szerző bevette a bizonytalan vagy nehezen magyarázható neveket is, ha a latin szövegkörnyezet elárult róluk valamit. Ebből 33 a 11. századi rétegbe tartozik; a 13. századra 51 adat vehető, de csak az ekkor bekerült 18 adat elemezhető. Az adatok nagyjából egyharmada természeti név (27%). A többi műveltségi név, azon belül is településnév. A településnevek jellemzően formáns nélkül, metonímiával keletkeztek. Az interpolált szakasszal kibővített oklevélben az arány: 33% természeti és 67% műveltségi név. A műveltségi nevek esetében egy kapcsán merül fel az idegen nyelvi háttér (*Makra*). A Százdi alapítólevélben – ahogy ebben a korszakban általában – a metonimikus névadás a legjellemzőbb, három kivétellel minden név így jött létre.

A természeti nevek esetében az alapítólevél mindkét részében nagyjából azonos az egy- és kétrészes nevek száma. Egyrészes nevek főleg a víznevek közé tartoznak. A kétrészes nevek esetében a latin fajtajelölő többnyire hiányzik, vagy csak általános *locus* szóval van rájuk utalás. A kétrészes természeti nevek alaprésze egy kivétellel a hely fajtaját megjelölő földrajzi köznévi. A bővítmény általában a szóban forgó hely valamilyen sajátosságát jelöli, képző nélkül vagy főnévből képzett melléknévvel.

A korai ómagyar kori névadás alaptípusát a személynévből alakult egyrészes településnevek és a földrajzi köznévi alaprészszel alkotott kétrészes nevek adják.

3. A magyar nyelvemlékes időszak legkorábbi idejéből való szórványok vizsgálata kiemelkedően fontos; nemcsak a magyar nyelvtörténeti kutatások, hanem a társtudományok is igényt tartanak a nyelvi elemzés szolgáltatja eredményekre. Ezért külön öröm, hogy egy műhely immár tudatosan, önálló sorozatban vállalkozik e nyelvemlékek elemzésére. A Százdi alapítólevél feldolgozásával KOVÁCS ÉVA teljesítette a célkitűzéseit, miközben az oklevél két kronológiai rétege miatt számos kérdést kellett tisztáznia.

A kötet egy sorozat újabb darabjaként jelent meg, mely a jövőben újabb kötetekkel fog bővülni, s az ezekben feltárt eredményekből remélhetőleg további, összevető elemzések is készülnek majd, így bővítve tovább tudásunkat e nyelvemlékek vizsgálatával.

Hivatkozott irodalom

- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005a. A tihanyi apátság alapítólevele: betűhív átirás jegyzetekkel. In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 47–55.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005b. A tihanyi apátság alapítólevele: magyar fordítás jegyzetekkel. In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 57–65.

NÉMETH DÁNIEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5877-8366>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place [Városi utcaképek politikai élete. Névadás, politika és hely]

Szerkesztők: REUBEN ROSE-REDWOOD – DEREK ALDERMAN – MAOZ AZARYAHU.

Routledge, London – New York, 2018. 334 lap

1. A régmúlt és a jelen városi környezete, utcaképe a mindenkor helynevekkel együtt a mindennapi városi ember számára eleve adott, semleges, természetes közeget jelent. A városkép létrejöttét ugyanakkor az átlagember számára láthatatlan, gyakran mégis heves identitás- és emlékezetpolitikai viták, harcok övezik. Jelen tanulmánykötet a

helynevek politikumával kapcsolatos esettanulmányok közreadásával történelmi és kortárs példákon mutatja be, hogy a nevek, a névadás és a névváltoztatás révén a regnáló hatalom vagy egy hegemonikus ideológia hogyan sajátítja ki, hódítja meg a teret és annak használati jogát szimbolikus módon. A kötet tágabb célja, hogy rámutasson a helynevek kritikai kutatásának lehetséges módszertani sokféleségére és relevanciájára az urbanisztikai kutatásokban. A téma kutatásának interdiszciplináris jellegét és szükségességét mutatja az, hogy az egybegyűjtött esettanulmányok szerzői sokféle szakterületen: a földrajztudomány, az antropológia, a történelemtudomány, a nyelvészet, a várostervezés és a politológia területén tevékenykednek. Az összeállítás sokszínűségét fokozza az is, hogy anyaga európai, észak-amerikai, szubszaharai afrikai, valamint ázsiai városokból származik.

A kötet elejét kissé szokatlan módon állították össze: a címlap előtti lapokon a szerkesztők bemutatása olvasható, a címlap utáni tartalomjegyzéket pedig az ábrák és a táblázatok jegyzékei követik. Ezek után kapott helyet a tanulmányok szerzőinek bemutatkozása, valamint a köszönetnyilvánításokat tartalmazó és a kötet létrejöttét bemutató rövidke fejezet. Sajnos a tanulmányokhoz nem készültek absztraktok, a kötetbeli eligazodást és annak kézikönyvszerű használatát viszont nagyban segíti az utolsó oldalakon található, a témával kapcsolatos szerzőket tartalmazó névjegyzék, valamint a tárgymutató, amelyben helynevekre is lehet keresni.

A tanulmánygyűjtemény kimondottan a városi helynevek politikumával kapcsolatos, kritikai szemléletmódot érvényesítő fontosabb tanulmányok egy csokorban való közreadását célozza meg, ezért már megjelent írásokat is újrapiublikál. Így (az első és az utolsó írást leszámítva) tizennyolc angol nyelvű tanulmány közül kilenc írás különböző politika- és földrajztudományi folyóiratokban vagy tanulmánykötetekben már korábban megjelent, és változatlanul vagy némileg átdolgozott formában került be a jelen kötetbe. A tanulmányok többsége viszont összességében a 2010-es években keletkezett.

A szerkesztők a kritikai (városi) helynévtan (*critical [urban] toponymy*) prominens kutatói. Az 1980-as évektől az utcanévadás kérdéskörét vizsgáló, például a nemzeti identitással és emlékezetkultúrával kapcsolatos izraeli és német példákban jártas MAOZ AZARYAHU (University of Haifa, Izrael), a helynévadás afroamerikai identitással kapcsolatos vonatkozásait az 1990-es évektől vizsgáló DEREK ALDERMAN (University of Tennessee, USA) valamint a többek közt New York utcaképével foglalkozó REUBEN ROSE-REDWOOD (University of Victoria, Kanada) neve a kötet tartalomjegyzékében többször is feltűnik. A hármuk által közösen jegyzett első (1–24) és utolsó fejezetben (309–319) – melyek mintegy előszóként és zárszóként olvashatóak – a kritikai helynévtan kialakulásáról, irányairól, módszereiről, szemléletmódjáról, jövőbeli lehetőségeiről írnak.

2. A szerkesztők által írt első fejezet bőséges irodalomjegyzékével együtt bevezet a téma kutatástörténetébe. A helynevek, helynévadás hatalmi vonatkozásai iránti érdeklődés a humán és társadalomtudományok 20. század végi kritikai és térbeli fordulatához kapcsolódik, amely az 1990-es években jelent meg először a helynevek kutatásában. A korábbi, klasszikus városi helynévtan legfőbb tevékenysége a korábbi utcanévek és a hozzájuk kapcsolódó anekdoták, folklorisztikus történetek enciklopédikus összegyűjtése, a nevek eredetének, jelentésének feltárása volt a helytörténetírás céljával. A 20. század első

háromnegyedében uralkodó, Berkeley-iskola néven ismert kulturális földrajz a helynevekre kulturális indikátorként, azaz az adott kultúra jellegzetességeinek leképeződéseiként tekintett. Az 1980-as évektől jelent meg az utcanévadás politikai, szimbolikus jelenségként, illetve a kollektív emlékezet, emlékezetkultúra, identitásépítés szempontjából való értelmezése, amelynek legnagyobb hatású kutatója MAOZ AZARYAHU. Az 1990-es években, DEREK ALDERMAN munkásságában formálódott ki az a szemlélet, mely szerint a helynévadást, a helynevek körüli gyakorlatokat mind a hatalmi elit, mind az elnyomott, antihegemonikus törekvésű csoportok eszközként használják fel céljaik elérése érdekében. A helynévadás faji, gender, társadalmi osztállyal kapcsolatos, nemzeti identitások konstruálásában és a tágabb identitásdiskurzusokban betöltött szerepe is a 20. század utolsó évtizedében került egyes kutatások középpontjába, például LAWRENCE BERG és ROBIN KEARNS kutatásaiban. DEREK ALDERMAN arra világított rá, hogy a városi névanyag jellegén túl a névadás körülményeit, recepcióját és az elnevezett helyek földrajzi elhelyezkedését (centrum-periféria) is érdemes vizsgálni a névadás hatalmi, érdekérvényesítő eszközként való elemzésekor. A helynévre nyelvészeti jelenség helyett hatalmi-politikai megnyilvánulásként tekintő irányzat első fontosabb lenyomata a LAWRENCE BERG és JANI VOULTEENAHU által szerkesztett tanulmánygyűjtemény (2009), amelyre a jelen könyv mintegy előzményként tekint.

A bevezető fejezetben a kritikai helynévtan három fő kutatási aspektusát különíti el a szerkesztőhármastól. Az első irányultság a várost mint szöveget, azaz összetett jelrendszert tekinti, és az ún. városszöveget (*city-text*), illetve annak megalkotását és változásait szemiotikai, diskurzuselemző és ideológiakritikai keretben vizsgálja. A városszöveg az aktuális társadalmi-politikai rezsim történelemszemléletét tükrözi különböző történelmi korszakok megfelelő szereplőinek, helyeinek, eseményeinek helynévként való egyidejű megjelenítésével – bár a városlakók identitását, emlékezetkultúráját sokszor mindez kevésbé befolyásolja. A városszöveget a társadalmi-politikai rendszer megváltozásakor az új hatalmi elit rendszerint újra kívánja írni, de mivel ez teljes mértékben nem lehetséges, így többféle történelmi narratíva rétegződése jöhet létre. A kritikai toponomasztika második iránya a városszövegnek „kulturális küzdőtér” aspektusára koncentrál: a városi helynévrendszer ugyanis különféle társadalmi csoportok versengése révén jön létre azon cél érdekében, hogy milyen történelemszemlélet és identitás jelenítődjön meg a városszövegben. Az aktuális társadalmi-politikai erőviszonyok határozzák meg, hogy kinek van hatalma nevet adni, milyen társadalmi csoportok, ideológiák és hogyan, hol válhatnak láthatóvá a városban a helyneveken keresztül. Ez az irányzat a hegemon hatalommal szembeni, alternatív névadási küzdelmek és a helynévhasználat hivatalos (pl. utcanévadás) és mindennapi (pl. privát névhasználat) formáival foglalkozik történetileg marginalizált csoportok (pl. afroamerikaiak az Egyesült Államokban) vagy a nők egyenjogúsági mozgalmi esetében, a társadalmi és térbeli, térhasználati igazságosság, diszkrimináció, kirekesztés fogalmai mentén. A harmadik irányzat a kritikai helynévtanban a városképek reprezentációs jellege helyett azok performatív, gyakorlatokhoz kapcsolódó oldalára helyezi a hangsúlyt, azaz vizsgálja például a hivatalos és nem hivatalos helynevek hétköznapi beszédben való használatát, kiejtését, a névadás aktusát az AUSTIN-féle beszédaktus-elméletéhez kapcsolódóan. Lényegében arra mutat rá, hogy a városkép helyneveinek életében és magában a névadásban a politikai akarat mellett a társadalom különböző csoportjai és a városlakók a maguk hétköznapi helynévhasználatával is szerepet játszanak.

3. A kötet első írását KARI PALONEN jegyzi (25–40). A finn politológus a szerkesztők által nagyra értékelt, 1993-ban publikált tanulmányát dolgozta át, amelyben akkor elsőként tekintette át a már rendelkezésre álló, az utcanévadások politikai vonatkozásaival kapcsolatos kutatásokat. Jelen írása első felében politikatudományi keretben vizsgálja az utcanévadás jelenségét AUSTIN beszédaktus-elméletéből és MAX WEBER politikakoncepciójából kiindulva, a második rész pedig Helsinki utcanévadásának történetét dolgozza fel.

A koloniális és posztkoloniális társadalmi-politikai viszonyok közti közterület-elnevezésekkel több tanulmány is foglalkozik. A földrajztudományt képviselő BRENDA YEOH 1992-ben megjelent, jelen kötetben átdolgozva újrapublikált tanulmányát (41–55) az egykor brit gyarmati fennhatóság alatt álló Szingapúr 19. századi és 20. század eleji utcanévkultúrájának szentelte. A hivatalos, európai jellegű utcanévadási gyakorlat mellett úttörő módon a helyi lakosok és különböző ázsiai bevándorló csoportok nem hivatalos, mindennapi beszédhelyzetekben használt helyneveivel is foglalkozott. LIORA BIGON és AMBE J. NJOH tanulmányában szubszaharai afrikai városok jelenkori utcanévadási jellegzetességeit mutatja be, megállapítva, hogy a települések brit és francia gyarmati múltja jelentős befolyásoló tényező (202–217). Az apartheid utáni Dél-afrikai Köztársaságban az utcanévek megváltoztatása a politikai változás legfőbb szimbóluma volt; a gyarmati lét és az apartheid idejéből származó közterületnév-anyag 2000-es években való megújítását és annak módját társadalmi viták övezték. A négy legnagyobb város – Fokváros, Johannesburg, Pretoria, Durban – példáját ismerteti WALE ADEBANWI tanulmánya (218–239), JAMES DUMINY pedig Durban példájába enged betekintést (240–258).

Ugyancsak a diszkriminált etnikai csoportok helynévadási lehetőségeivel foglalkozik DEREK ALDERMAN és JOSHUA INWOOD elemzése (259–273). Az Egyesült Államok délkeleti részén élő afroamerikaiak példáját elemzik, akiknek a jelenléte, létezése történelmileg, a városok fehér múltját tükröző utcanévadásban pedig térbelileg is el van némítva. A szerzők két város példáján az afroamerikaiak polgárjogi küzdelmének vezetőjéről, Martin Luther King Jr.-ről történő utcaátnevezési törekvéseket vizsgálják, amelyek a társadalmi és térbeli igazságosságért zajló afroamerikai mozgalom részét képezik. A kötet-szerkesztő ROSE-REDWOOD szintén az Egyesült Államokból veszi a példáját (274–289). A szerző PIERRE BOURDIEU szimbolikustöke-elméletére alapozva vizsgálja New York utcanév-történetének néhány részletét és azokban az emlékeztető funkció sokféle megvalósulását, valamint az afroamerikai és a női névadóknak juttatott teret.

A kötet legtöbb tanulmánya Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa egyes országaiból hozza példáit a nacionalizmus, a szocializmus, valamint a szocializmusból a posztszocialista rendszerekbe való átmenetek utcanévváltozásai kapcsán. Kelet-Berlin utcanévváltoztatásai két tanulmányban is terítékre kerülnek. MAOZ AZARYAHU (56–73) a német városban és az izraeli Haifában a megalakult új rezsimnek 1951-ben végrehajtott, ideológiai jellegű, a korábbi emlékezetkultúrát törölő és újat konstruáló utcanév-változtatásait hasonlítja össze, míg JANI VUOLTEENAHU és GUY PUZEY tanulmánya (74–97) ANTONIO GRAMSCI hegemoniaelméletére és helynévadással kapcsolatos politikatudományi nézeteire alapozva vizsgálja a szocialista és posztszocialista (Kelet-)Berlin hivatalos utcanév-változtatásait. DANIELLE DROZDZEWSKI 2014-es munkájában (114–131) Krakkó utcanévcseréit elemzi a második világháborútól a posztszocialista éráig. Ehhez hasonló vizsgálatot végzett ANAÏS MARIN Leningrád/Szentpétervár (132–149), LAURA ŠAKAJA és JELENA STANIĆ Zágráb (150–167), MONIKA PALMBERGER Mostar (168–184), DUNCAN LIGHT és CRAIG YOUNG pedig Bukarest esetében (185–201). Az utóbbi két tanulmány közös vonása

továbbá, hogy a városlakók szempontját, a mindennapi privát helynévhasználat síkját is bevonja az utcanévadás és -csere mint általában a politika által, felülről irányított jelenség kutatásába. Az előbbi, kelet-európai helyszíneket érintő tanulmányok olyan témákkal foglalkoznak, mint a politikai rezsimváltások diszkurzív hatásai a városszövegre; az emlékezet térbeliesítése; értékrendek térbeli kodifikációja; az elkülönülés-elkülönítés, határmegvonás társadalmi-politikai folyamata; időbeli határképzés; vagy a nacionalista ideológia felírása a városképre.

Az előző tanulmányok sorába illeszkedik a tanulmánykötet egyetlen magyar vonatkozású elemzése is a helsinki egyetem tanszékvezető politológusa, EMILIA PALONEN tollából (98–113). A többek közt Budapest történetével és a közelmúltbeli és jelenkori magyar emlékezetpolitikával foglalkozó szerző aktuális írásában a 19. századtól napjainkig tartó időintervallumban elemzi Budapest utcanév-változtatásainak történetét. Szerinte más városok evolúciós jellegű, lépésenkénti névváltoztatásaival szemben a magyar főváros névhálózatának változása revolúciós jellegű: hullámai a politikai változások automatikus velejárói, így az utcanév-változtatás már hagyományként van jelen Magyarországon. Különbő diskurzuselméletekre alapozva azt vizsgálja, hogy az utcanévadás aktuása hogyan teremti meg a „diszkurzív univerzumot”. Ebben az elméleti keretben az utca-
nevek csomópontokként, örökként, az utcanév-változtatások pedig örváltásként értelmeződnek. PALONEN a reformkortól kezdve veszi sorra az utcanévadási trendeket Budapest történetében, rámutatva arra, hogy az újonnan létrehozott toponimák az őket létrehozó új rezsimnek politikai diszkurzusának fontos részét képezték, és a rendszereken belüli változásokat is követték. Az emlékezetpolitika köztéri emlékművekben, szobrokban való megtestesülése a rendszerváltást követő időszak kapcsán a névtani kérdésekkel majdnem azonos teret kap. Ezen időszak kapcsán a szerző a dualizmushoz mint aranykorhoz, valamint a két világháború közti érához való visszamozdulás tendenciáit mutatja ki a névváltoztatásokban, és a jobboldali kormányok utcanév-változtatásban való aktivitását, azon belül pedig az államszocialista múlt emlékeit eltörlő törekvéseket hangsúlyozza. Ugyanakkor nehezen értelmezhető a 2010-es évek utcanév-változtatásairól szóló résznél a szerző azon gondolata, amely a kormányzat populista ideológiájának megjelenéseként értékeli tizenhárom utcanévadási esetet, amelyek során különféle személyeknek, közszerelőknak állított emléket a városvezetés. Az ehhez készült táblázatban a névadók közt egyrészt a populáris kultúrához sorolt egyes személyek („popular culture” címkével a személy pár szavas bemutatása után) szerepelnek: Domján Edit, Elvis Presley, Romhányi József (utóbbi tévesen színészként megjelölve), valamint neves futballisták: Dalnoki Jenő, Kocsis Sándor és Zakariás József. Másrészt antikommunista személyekként ide sorolja a szerző Bauer Sándort, Bibó Istvánt és Mansfeld Pétert; mellettük két népi író („populist writer”): Illyés Gyulát és Németh Lászlót; valamint Görgey Artúrt („revolutionary” címkével) és id. Antal (sic!) Józsefet (címké nélkül, mint két háború közötti kisgazda politikus). A szerző a holokauszttal kapcsolatos utcanévadások esetén arra hívja fel a figyelmet, hogy noha zsidókat mentő nem zsidókról a közelmúltban számos közterületet neveztek el (l. alsó rakpartok neve), zsidó személyekről nem történt utcanévadás. A közelmúltbeli utcanév-változtatásokról szóló rész utolsó bekezdései inkább kormánykritikaként, mint kritikai névtani elemzéseként olvashatóak. A tanulmány a számos helyesírási és értelmi elíráson túl (pl. *Nándor utca* [107], *Grof. Tisza István utca* [106], *Zakarias József* [utca, 110], *Antal József* [rakpart, 110]) tárgyi tévedéseket is tartalmaz (pl. a szerző szerint a trianoni béke után az elcsatolt területekről túlnyomórészt paraszti háterű és szakképzetlen

munkástömegek árasztották el a fővárost, 105; Slachta Margit szerint protestáns aktivista volt, 110). Összességében örömteli a magyar névtan számára, hogy EMILIA PALONEN tanulmánya révén egy magyar vonatkozású téma is megjelenik egy nemzetközi kötetben, amely a kritikai névtan újszerű szemléletmódjával vizsgálódik. Ugyanakkor ennek az érdekes és sokrétű témának – Budapest (kivált közelmúltbeli) utcanév-változtatásainak – kissé precízebb és átgondoltabb kritikai névtani feldolgozása még várat magára.

A kötet utolsó tanulmányát MARAL SOTOUDEHNIA jegyzi (290–308). A szerző a digitalizáció és a hagyományos közterületnév-kultúra és -használat kérdését, együtthatásait vizsgálja Dubaj példáján: a városvezetés egy *Makani* nevű (arab 'az én helyem'), a korábbi postai címeket tízjegyű kódokkal helyettesítő, a térbeli tájékozódást segítő rendszert vezetett be, ugyanakkor emlékeztető jellegű utcanévadási projektbe is kezdett.

4. A kötetet a szerkesztők összegző és jövőbe tekintő írása zárja (309–320). Néhány további, kutatásra érdemes témát is megjelölnek, például a kétnyelvű utcanévtáblák alafölérendeltséget tükröző formai, elrendezési tulajdonságainak elemzését; korábbi utcanéveket megőrző üzletnevek eseteit; a helynevek szerepét a profán tér egyéni és közösségi jelentésekkel telített helyé alakításában; vagy az utcanévadás erőszakkal való kapcsolatát, illetve recepcióját marginalizált csoportok esetén. A szerzők kiemelik különféle megközelítési módok és módszerek – utóbbiak közül a kvalitatív jellegűek, különösen a mélyre ásó esettanulmányok – gyümölcsöző jellegét. Zárásként a szerkesztők felvetik azt a kérdést, hogy a hatalmi viszonyokkal, elnyomott társadalmi csoportokkal is foglalkozó kritikai városi helynévtannak milyen szerepe lehet a közéletben, politikában, nyilvános diskurzusban, majd kifejezik abbéli reményüket, hogy a kötet további vizsgálatokra fog ösztönözni az utcanévek politikumának kutatásában.

A kötet által bemutatott elméleti hátterek és megközelítési módok a magyar névtanban is inspirálóak lehetnek. A mélyebb elemzést lehetővé tevő, összetettebb, magyar vonatkozású példák nagy bőségben rendelkezésre állnak, tekintve például a hazai utcanévek 20. századi, az aktuális politikai rezsim ideológiai mentén történt változtatásait vagy a határon túli magyarok települések esetét, amelyekben a politikai változásokon túl az etnikai vonatkozások aszetusa is megjelenik. A kötetben kirajzolódó elméleti keret magyarországi alkalmazása a névtan helyett eddig a földrajztudományban látszik megjelenni (l. pl. ERÖSS ÁGNES kutatásait Beregszász és Nagyvárad példáján). A kritikai helynévtan tudományközi szemlélete bővítheti a magyar utcanévek kutatásának szempontrendszerét, hozzájárulhat az egyes esetek tágabb történeti, társadalmi, politikai kontextusában való, mélyebb megértéséhez. De általa az interdiszciplináris kutatási kapcsolatok is erősödhetnek, és a magyar vonatkozású közterületnév-kutatások a nemzetközi kutatások áramába is bekapcsolódhatnak. A kötet tehát mindenképpen tanulságos lehet azon névkutatók számára, akik az utcanéveket, de bármely hely-, sőt tulajdonnévfajta annak történetiségében, illetve a társadalom és a hatalom vonatkozásaiban kívánják vizsgálni.

IMREH RÉKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-793X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Name & Place című könyvsorozat exonimák használatával foglalkozó újabb köteteiről

1. Criteria for the Use of Exonyms. Proceedings of the 17th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Zagreb, 14–16 May 2015 [Az exonimák használatának feltételei. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által 2015. május 14–16-án Zágrábban tartott konferencia előadásai]. Szerkesztők: PETER JORDAN – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2016. 170 lap – 2. A Survey of Exonym Use. Proceedings of the 19th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Prague [Praha], 6–8 April 2017 [Az exonimák használatának felmérése. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által 2017. április 6–8-án Prágában tartott konferencia előadásai]. Szerkesztők: PETER JORDAN – IRENA ŠVEHLOVÁ – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018. 191 lap

1. A PETER JORDAN és PAUL WOODMAN által szerkesztett, a helynévkutatás kérdéseit vizsgáló Name & Place. Contributions to Toponymic Literature and Research [Név és hely. Közlemények a helynévtani szakirodalom és kutatás témakörében]¹ című könyvsorozat hatodik és hetedik kötete egyaránt az exonimák használatával foglalkozik.

2. A 2016-ban megjelent hatodik kötet előszava szerint (3–4) a térképek, atlaszok szerkesztőinek és az egyéb kiadványok szerzőinek – ideértve az újságokat és az elektronikus médiát is – számos esetben kell döntést hozniuk arról, hogy egy adott földrajzi egység lehetséges megnevezései közül melyik alakot alkalmazzák: a szóban forgó területen élő közösség által használt endonimát, vagy a szerkesztő, szerző képviselte beszélő-közösség által az endonimánál esetleg ismertebb exonimát. A megfelelő helynévforma kiválasztása és így a kommunikáció sikeressége szempontjából fontos továbbá azt is szem előtt tartani, hogy az adott kiadvány nemzetközi célközönségnek készül-e, vagy egy adott országon belül jelenik meg. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja ilyen kérdésekben próbál útmutatást nyújtani az exonimák használatával kapcsolatos ajánlások megfogalmazásával. A kötet alapjául szolgáló konferencia és az ott elhangzott előadásokból készült tanulmányok is e célt szolgálják.

A szerkesztők három, témájukat tekintve koherens fejezetre tagolták a kötetet. Az első fejezetben szereplő tanulmányok az exonimák használatának feltételeit általános elméleti keretben vizsgálják; a második fejezet bemutatja az endonima és exonima mint fogalom meghatározásának nehézségeit; a harmadik fejezet pedig szintén e felosztás problémáit vizsgálja speciális esetekben, például amikor egy adott földrajzi objektum több nyelvhasználó

¹ A sorozat első négy kötetének ismertetését I. Halász Eszter – Simon Judit 2016. Egy nemzetközi helynévtani könyvsorozat első négy kötetéről. *Névtani Értesítő* 38: 259–264, az ötödik kötet ismertetését I. Oláh Bence Attila 2018. Place-Name Changes. Proceedings of the Symposium in Rome, 17–18 November 2014 [Helynévváltozások. A 2014. november 17–18-án Rómában tartott szimpózium előadásai]. *Névtani Értesítő* 40: 249–252.

közösség területén helyezkedik el. A kötet 11 ország 21 szerzőjének írását közli, s összesen 15 tanulmányt tartalmaz.

A kötet első fejezete hét írásból áll (9–89), melyek az exonimák használatának feltételeit az alábbi megközelítésekben vizsgálják. PETER JORDAN az UNGEGN munkacsoport eddigi munkáját, az exonimák használatával kapcsolatos ajánlásait és az erről folyó diskurzust mutatja be (9–16). PAUL WOODMAN gyakori kérdéseket megválaszolva (pl. a nemzetközi térképészetben milyen esetekben ajánlott az exonimák használata, szükséges-e új exonimákat alkotni) ad árnyaltabb képet az exonimák használatának feltételeiről (17–20). MACIEJ ZYCH bemutatja, hogy a korábban PETER JORDAN által közzétett, exonimák használatára vonatkozó irányelvek (Criteria for the use of exonyms – a next approach. United Nations Group of Experts on Geographical Names, 26th Session, Vienna 2–6 May 2011, Working Paper No. 64) alkalmazása miért problematikus egy olyan – jelen esetben a lengyel – nyelvben, amelyre vonatkozóan már létezik hivatalos, nemzeti állásfoglalás, útmutatás (21–41). PETER PÁLL átfogó képet ad arról, hogy az észti nyelvben hogyan alakultak az exonimák és az endonimák használatának feltételei az 1940-es évektől egészen az 1980-as évekig (43–48). POKOLY BÉLA, BÖLCSKEI ANDREA és MIKESY GÁBOR az exonimák használatát kultúrafüggő jelenséggé ismerteti, s ennek történelmi, vallási és nyelvi aspektusait mutatja be a magyar nyelv vonatkozásában (49–62). SUNGJAE CHOO, SANG-HYUN CHI és HEESU KIM a koreai nyelvben használt exonimákat a PETER JORDAN által publikált irányelvek alapján mutatják be és rendszerezik, valamint három további kategóriát is javasolnak az ajánlások kiegészítéséhez, például az olyan esetekre, amikor a nemzetközi kommunikációban az exonima alkalmasabb az érzelmi jegyek közvetítésére, mint az endonima (63–74). ŽELJKO HEĆIMOVIĆ és DRAGAN DIVJAK pedig egy egységes európai földrajzinév-adatbázis, a EuroGeoNames (EGN), ezen belül is a horvát CroGeoNames adatmodelljének változásait és geoinformatikai standardizációs törekvéseit mutatják be (75–89).

A kötet második fejezetének témája: az endonima és exonima mint fogalmi kategóriák meghatározásának nehézségei. OJÄRS BUSS az *endonima* és *exonima* jelenleg elfogadott definíciói alapján tárgyalja, hogy bizonyos helynevek egyik csoportba sem sorolhatók be egyértelműen, így a pontosabb kategorizáció érdekében az *endonymoid* és az *exonymoid* fogalmak bevezetését ajánlja (93–98). PŘEMYSL MÁCHA és LUDĚK KRTIČKA az exonima mint metaforikus endonima jelenségét ismerteti egyes, a cseh nyelvben található helynevekkel összefüggésben (pl. a cseh *Amerika* használata nagyméretű vagy távoli erdőkre, földekre, épületekre) (99–114). HERMANN BELL tanulmánya szerint az endonima az adott beszélőközösségben sajátnak elfogadott jelölőként, az exonima pedig a közösségben idegennek tartott jelölőként értelmezhető. Egyes esetekben azonban az idegen nyelvből átvett toponimát a közösség – kulturális vagy történelmi háttére miatt – teljes mértékben a sajátjának érzékeli (pl. a Virginia állambeli *Paris* településnév esetében) (115–125). MATJAZH GERŠIČ és DRAGO KLADNIK egy, az exonimizáció folyamatát kontrasztív módon, a horvát és szlovén nyelv vonatkozásában vizsgáló projektet mutatnak be (127–131). A fejezet IVANA CRLJENKO beszámolójával zárul, amelyben a zágrábi Miroslav Krleža Lexikográfiai Intézet helynevekkel, azon belül is exonimákkal kapcsolatos munkálatait ismerteti (pl. egy exonimákat tartalmazó földrajzinév-szótár készítését az UNGEGN ajánlásai alapján) (133–137).

A kötet utolsó fejezetében négy tanulmány található, amelyek az exonimák használatának speciális eseteit szemléltetik. ŽANE CEKULA lettországi és azzal szomszédos országok

példáin keresztül mutatja be, hogy milyen névadásbeli különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg a nyelvi határokon átívelő földrajzi egységek esetében (pl. Balti-tenger) (141–151). KOHEI WATANABE a nagy kiterjedésű földrajzi egységek (pl. tengerek, óceánok, kontinensek) nevein keresztül mutatja be az exonima és endonima mint kategóriák használhatóságának problémáját (pl. a Csendes-óceán esetében helyi, őshonos lakosság híján az endonima nehezen meghatározható) (153–158). TOMÁŠ MAREK pedig a tengereket és az egyéb nemzetközi területeket jelölő cseh exonimák standardizációjának folyamatát mutatja be az ebben a témában megjelent kiadványokon és az azokban szereplő példákon keresztül, néhány speciális esetet is feltüntetve (159–164). Végül ROMAN STANIFERTL a European Location Framework (ELF) [Európai Hely Keretrendszer] elnevezésű adatbázisban található következtetések és nem hivatalos helynévalakok közül mutat jellemző példákat (pl. standardizált helynevek többféle alakban: *Lago di Averno*, *Foce del L.[ago] d’Averno*) (165–170).

3. A sorozat hetedik kötete az exonimákkal foglalkozó munkacsoport első 15 évének tudásanyagára és az eddig levont következtetések ismertetésére épít. A kötet tanulmányai az exonimák aktuális használati szokásait mérik fel, három fejezetben, számos ország gyakorlatát bemutatva. Az első rész három tanulmánya felvázolja az exonimákkal foglalkozó munkacsoport eddigi tevékenységét, valamint azt, hogy miként fejlődött ez idő alatt az exonimák kérdéskörét vizsgáló elméleti keret. A második és harmadik fejezet 13 tanulmánya pedig európai, ázsiai és afrikai országok példáin keresztül mutatja be az exonimák jelenlegi használatának nemzeti szintű gyakorlatát.

A bevezető fejezetben PETER JORDAN ismerteti az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportjának eddigi eredményeit, és a megválaszolatlanul maradt kérdéseket is felvevete (9–20). POKOLY BÉLA a nemzetközi helynév-standardizáció témakörébe nyújt bevezetést (pl. az endonima–exonima csoportosítás háttere, az ENSZ állásfoglalása az exonimák használatáról, az exonimák használatának érzelmileg semleges és érzékeny esetei) (21–26). MILAN HARVALÍK pedig cseh helynevek segítségével szemlélteti, hogy milyen jelentős mennyiségű történelmi, társadalmi és nyelvi háttérinformáció tartozik hozzá egy-egy helynév történetének átfogó ismeretéhez (27–32).

A második fejezet az exonimák használatának egyes európai országokban megfigyelhető szokásairól, irányelveiről ad körképet. BOTOLV HELLELAND ismerteti, hogy Norvégiában hogyan sikerül alkalmazni az exonimák használatával kapcsolatos irányelveket (35–44). ZANE CEKULA a Lettországból hivatalosan elfogadott exonimák kategóriáit mutatja be: a nyelvi határokon átívelő földrajzi egységeknek például majdnem mindig több hivatalos nevük létezik a lettben (45–51). Ezután PAVEL BOHÁČ ismerteti a *List of the Czech Exonyms* [A cseh exonimák jegyzéke] című gyűjtemény harmadik kiadásának előkészítő munkafázisait (53–57). BÖLCSKEI ANDREA, GERCSÁK GÁBOR és MIKESY GÁBOR (59–80) a magyarországi exonimák használatának szokásait kérdőívvel mérik fel, és bemutatják, hogy milyen szociológiai, ideológiai és nyelvi tényezők befolyásolják a nyelvhasználók exonimahasználatát. PETER JORDAN ausztriai példákra keresztül illusztrálja a német nyelven belüli kapcsolatot a politika, a nyelvi presztízs és az exonimák használata között (81–94). DRAGO KLDANIK és MATJAZ GERŠIČ a szlovén nyelvben használatos, színeket tartalmazó exonimákat jelentésközvetítő tulajdonságuk miatt vizsgálja (pl. *Beli Nil* 'Fehér-Nílus') (95–118). IVANA CRLJENKO a horvát nyelvhasználók szempontjából vizsgálja meg a 2017-ben kiadott, exonimák használatára vonatkozó irányelvek hasznosíthatóságát

(119–130). MARIA DEL MAR BATLLE egy katalán helynév-standardizációs projektet ismertet, melynek célja az exonimák aktuális használati szokásainak és a standardizációval kapcsolatos kérdéseknek a felmérése a katalán nyelvben (131–135). Végül PAUL WOODMAN azt vizsgálja, hogy milyen tényezők határozzák meg a határozott névelő használatát az angol nyelvű exonimákban (pl. *the Philippines, Brazil*) (137–145).

Az utolsó fejezet négy tanulmányának tárgya a kelet-ázsiai és afrikai (koreai, japán, tajvani és núbiai) közösségek exonimákkal kapcsolatos nyelvhasználati szokásainak felmérése. SUNGJAE CHOO ötfokú Likert-skálán vizsgálja, hogy a koreai nyelvhasználók milyen mértékben értenek egyet tíz országnév és négy városnév exonima és endonima alakjának használati gyakoriságával (149–156). KOHEI WATANABE a japán nyelven alkotott exonimákat és az exonimák alkotásának folyamatait vizsgálja országnevek, azok rövidítései és nagyméretű földrajzi egységek nevei kapcsán; elemzi az angol és egyéb nyelvekről való transliteráció gyakorlatát, és beszél az endonimaként funkcionáló exonimákról is (pl. a *Japan* országnév – eredetileg exonima – használata számos esetben elfogadott a japán *Nihon ~ Nippon* endonima helyett) (157–161). VLADIMÍR LIŠČÁK tajvani helynevek endonima és exonima alakjait és azok eredetét vizsgálja (pl. Tajvanon beszélt nyelvekből eredeztethető exonimákat, illetve portugál telepesek névadásait) (163–183). A kötet utolsó tanulmányában HERMANN BELL az arab nyelvi hatások térnyeréséről ír a Nílus mentén beszélt egyik núbiai nyelvnek, a nobiinnak a helyneveiben (185–191).

4. A kiadványsorozat hatodik kötete részletesen ismerteti az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által megvitatott, az exonimák használatával kapcsolatos kérdéseket, valamint az évek óta tartó tudományos diskurzus eredményeként kiadott, az exonimák használatával kapcsolatos ajánlásokat. A hetedik kötet anyaga pedig európai, ázsiai és afrikai országok tekintetében mutatja be ezen irányelvek nemzeti szinten történő érvényesülését, vagy éppen alkalmazhatóságuk problémás eseteit.

OLÁH BENCE ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3557-857X>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén IX. / Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja

Szerkesztők: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Eszék, 2018. 218 lap

A konferenciakötet A nyelvföldrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat 2018. május 24–25-én megrendezett kilencedik alkalmán elhangzott előadások írott változatát adja közre. A Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén alcímű konferenciának

ezúttal az eszéki székhelyű Juraj Josip Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara adott otthont. A kötet horvát–magyar kétnyelvű kiadásban jelent meg,¹ a tanulmányok után adott nyelvű, valamint angol absztrakttal és kulcsszavakkal. A kiadványt a szerkesztők előszava (13–14; 13–14), majd Tóth Attilának, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatójának a köszöntője nyitja (15–16; 15–16).

A 14 tanulmány sorát VÖRÖS FERENC tanulmánya indítja (17–34; 17–35), amelyben a 18. század elejéről származó cenzusok és az 1720-as országos összeírás korpuszán mutatja be, milyen földrajzi elrendeződést mutatnak a különféle etimológiai rétegek a német és szláv népességgel érintkező vármegyékben. Három réteg (német, szláv és magyar) meghatározása után egy, a bizonytalan eredetű neveket összefoglaló kategóriát is felvesz, valamint részletesen kitér a névanalízis során felmerült kérdésekre, név, nyelv és etnikum kapcsolatára is.

A kulturális nyelvészet szemléletmódjával közelít a családnevekhez SLÍZ MARIANN, P. TÓTH TEODÓRA és FARKAS TAMÁS írása (35–55; 37–58). Anyaországi, szlovákiai és romániai magyar egyetemisták körében végzett online kérdőíves kutatásuk célja annak feltárása, hogy mi alapján tekintenek a magyar nyelvű közösség tagjai egy családnevet magyarnak vagy idegennek. A szerzők a nyelvek mellett olyan kulturális tényezőkre építették kérdéseiket, mint a személynéven alapuló kategorizáció és diszkrimináció. Az eredményeket típustól függően Likert-skálán értelmezték, illetve részletesen bemutatott tipikalitási feltételek szerint sorolták csoportokba, folyamatosan szem előtt tartva az esetleges befolyásoló tényezőket.

DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ a 18. századi dél-baranyai anyakönyvekben megőrzött személynévalakok elemzését végezte el tanulmányában (57–70; 59–72). A kilenc egyházközségből felhasznált forrás részletes nyelvi, ortográfiai elemzése után évtizedes bontásban, valamint településekre vonatkoztatva megállapítja a különböző férfi- és női nevek gyakoriságát a német és a szláv lakosság esetében, majd össze is hasonlítja a két etnikum névadási szokásait e gyakorisági listák alapján.

Szintén egyházi feljegyzéseket használt fel helynévi kutatásához NADA BULIĆ és IVANA POSEDI. A 17. századi kaproncai Szent Miklós Plébánia úrbéri könyveibe bejegyzett helynevek írásmódja című írásukban (71–81; 73–82) elsőként dolgozzák fel a ma Kapronca külvárosának számító egykori Močile település templomának felszentelése előttről származó plébániai levéltár latin és kaj-horvát nyelvű anyagának egy részét. A tanulmányukban csoportosítják a feljegyzett mikrotoponimákat, és szólnak a kaj-horvát írásrendszerről is, amely a latin ábécé mellett épített a magyar hangjelölési megoldásokra is.

NYÁRI DENISZ Kelet-szlavóniai magyar családnevek a késő középkorban és a kora újkorban című írásában (83–96; 83–97) Eszék és környéke magyar és horvát nyelvű adó- és birtokösszeírásait veti össze: vizsgálata a magyar családneveknek más nyelvekkel való érintkezés hatására bekövetkező változására irányul. A terület családneveit négy motivációs-szemantikai kategóriába sorolja, megállapítja a leggyakoribb családneveket a két forrásban, valamint kitér azok helyesírási eltéréseire, változásaira is.

¹ A kötet első felében magyarul, a másodikban pedig horvátul olvashatók a szövegek. Az oldal-számozás a két részben egymástól függetlenül alakul; a horvát részben a kötet utolsó lapjától kezdődik, és visszafelé halad. A továbbiakban a zárójelben előbb a magyar, majd a horvát változat oldal-számait szerepelnek. A szerzők nevét az egyszerűség kedvéért a magyar változat alapján adom meg.

MAJA GLUŠAC, BERNARDICA DOMORAD és BETINA DOMAZET tanulmányukban (97–109; 99–110) négy horvát szótárban vizsgálják a magyar nevek megjelenését, különös tekintettel a fonetikai és morfológiai, valamint a politikai, gazdasági és társadalmi tényezőkre a tulajdonnevek által felvetett lexikográfiai problémák körében. További kérdésük, hogy a horvát szótárakban megjelenő magyar nevek előfordulási gyakorisága mennyiben szolgálta a magyar nemzeti öntudat meghatározását.

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA és JADRANKA MLIKOTA három 19. századi, Magyarországon területén kiadott horvát nyelvtan onomasztikai részeit hasonlítja össze (110–121; 111–122), elsősorban a személynevekre koncentrálna. Bemutatják, hogy a különböző célközönségnek készült nyelvtanok szerkezetébe hol, milyen módon és céllal épültek be a nevek, és ezek mennyiben tükrözik a korabeli horvát lakosság valódi névhasználatát, illetőleg mennyire következtesek a nevek kétnyelvű írása során.

Deákné Bartha Katalinnak az 1930-as években Szlavóniában végzett kiemelkedő munkásságát tárja az olvasó elé TÓTH PÉTER a kutató saját visszaemlékezéseire támaszkodva (122–129; 123–131). Írásával betekintést nyújt a nyelvjárásgyűjtés korabeli körülményeibe és ma is fennálló nehézségeibe. Mindeközben végigköveti D. Bartha Katalin életútját és pályáját, amelyeket nagyban meghatároztak a második világháború eseményei is.

Az első világháború és Trianon utáni Pécs városában lezajlott magyarosodási törekvéseket foglalja össze írásában NAGY IMRE GÁBOR (130–149; 133–151). Részletesen szól a magyar ruha, a magyar tánc és a magyar zene ügyéről, majd a hol burkoltan, hol nyíltan megjelenő névmagyarosítási mozgalmakról. Kitér a névváltoztatás és annak elutasítása mögötti motivációkra, érvekre, valamint arra is, hogy kik körében és milyen mértékben volt sikeres az olykor erőszakos ráhatásoktól sem mentes mozgalom.

GERCSÁK GÁBOR az idegen földrajzi nevek megjelenését vizsgálta az elmúlt kétszáz év egyes korszakaiból (a felvilágosodás korából, a reformkorból, a századfordulóról és napjainkból) válogatott atlaszokban (151–158; 153–161). Az idegen földrajzi nevek írásmódjának áttekintése mellett az atlaszokhoz történeti, művelődéstörténeti és tudománytörténeti háttérrel is nyújt. Végül a négy munkában összeveti a latin, a cirill és a szójeles írásrendszerekből származó földrajzi nevek írásváltozatait.

BARICS ENIKŐ a migráció földrajzi nevekben fellelhető nyelvi nyomait tárja fel tanulmányában, különös tekintettel a kétnyelvűségre (159–166; 163–169). A magyar és a horvát nyelv közötti kölcsönhatásokat vizsgálva bőséges példákat hoz anyagából, eredményeiből pedig a horvát népesség mindennapi nyelvhasználatára következtet.

Az 1561–1579 közötti szlavóniai és szerémségi oszmán adó- és telekkönyvi összeírások gazdag forrását használta fel kutatásához ANĐELKO VLAŠIĆ (167–175; 171–179). Írásában ismerteti az oszmán összeírások jellemzőit, valamint megkísérli a terület magyar lakosságának azonosítását az arab írással, fonetikus lejegyzett tulajdonnevek hangzása alapján. Vizsgálatának az arab írásrendszerből származó nehézségeit és bizonytalanságait részletesen tárgyalja, és más korok főleg osztrák forrásait alkalmazza kontrollkorpuszként eredményeihez.

MIKESY GÁBOR tanulmánya (177–192; 181–197) a mikrotoponimák alapján levonható következtetéseket mutatja be a területen élő magyar és horvát népesség együttélésére, névhasználatának egymásra hatására vonatkozólag. Saját gyűjtései nyomán megrajzolt szóföldrajzi térképeit összeveti a történeti térképekkel, ezek alapján tárja fel a két nép és a két írásrendszer kapcsolatát.

Az *-i* képzős helynevekből alakult családnevek elterjedtségét vizsgálta a kárpátaljai beregszászi járásban, ennek segítségével pedig a népesség migrációjának feltérképezésére tett kísérletet KOVÁCS ANDRÁS írása (193–204; 199–210). A forráshiány és az adatok hozzáférhetetlensége miatt az egyházi anyakönyveket szláv nyelvű gazdakönyvekkel egészíti ki az 1903–2010 közötti időszakból, tíz településről. A családneveket hét kategóriába osztja a név eredetére utaló településeknek a névviselő lakóhelyétől való távolsága alapján; ennek köszönhetően a családnevek a társadalom életére vonatkozó információval is szolgálnak.

A kötetet a szerzők rövid bemutatása zárja az adott nyelven, majd angolul (205–216; 211–223).

A tanulmányok illeszkednek a konferencia alcíméhez, tartalmi és megközelítésbeli sokszínűségük pedig jól példázza a nyelv- és névföldrajz interdiszciplináris jellegét, valamint rámutat a tulajdonnevek társadalomban betöltött meghatározó szerepére, összekötő kapocsként való működésére a különböző népek együttélésekor.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namen und Berufe [Nevék és foglalkozások]

Szerkesztő: DIETER KREMER. *Onomastica Lipsiensia*. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 13. Leipziger Universitätsverlag GMBH, 2018. 391 lap

A *Namen und Berufe* című kötet, mely 18 névkutató munkáját mutatja be, 14 német és 4 angol nyelvű tanulmányt tartalmaz a nevek és foglalkozások egymással összefüggő témakörében. A tanulmánykötet élén álló írásában a szerkesztő, DIETER KREMER részletesen sorra veszi, hogy mely kutatási területek milyen nézőpontokból foglalkozhatnak a kiadvány által tárgyalt témakörrel (7–62).

ROSA KOHLHEIM azon becenevek kialakulását vizsgálja, amelyeknek forrása a foglalkozásneveket tartalmazó középfelnémet szókincs. Kutatása elsősorban a középkori német városok kisiparosaira specializálódik, mivel e korszakban számos új foglalkozásnév keletkezett (63–72).

DIETLIND KREMER a regionális hagyományt vizsgálja a foglalkozásokkal kapcsolatos tevékenységek tükrében, családnevek hangtani és lexikai jellegzetességeit tárva fel névtérképekkel illusztrálva. Tanulmányában kitér a tíz legnépszerűbb német családnévre is, amelyek mindegyike foglalkozásnév, illetve foglalkozáshoz kapcsolódó családnév, s betekintést nyújt a különböző nyelvjárási változatokba is (73–109).

MONIKA CHOROŚ a 16. századi földbirtokosok világába kalauzol el minket a felső-sziléziai német dialektusra jellemző neveik révén. Tanulmányában két régióban előforduló család- és keresztnévek tulajdonságait vizsgálja (111–135).

A foglalkozás-, tisztás- és méltóságnevek családnevekbeli előfordulásáról olvashatunk HENRYK DUSZYŃSKI-KARABASZ tanulmányában. Vizsgálatához szláv eredetű ortodox

egyházi feljegyzések nyújtottak alapot a 19. és a 20. század fordulójáról, Lengyelország két egyházmegyéjéből (137–149).

KARLHEINZ HENGST a szláv neveket és a hozzájuk kapcsolódó világi és egyházi foglalkozásokat állította kutatása középpontjába. Célja, hogy a 10–13. századi írott szövegekben fellelhető szláv személyneveket megvizsgálja két szempontból: elsősorban magát a személyhez kapcsolódó társadalmi állást vizsgálja, másodsorban pedig az ehhez kapcsolódó tevékenységeket (151–190).

WALTER WENZEL az Odera és az Elba közti területen élő szorbok vezető rétegének személyneveit vizsgálja közel 100 000, 14–18. századi oklevelekből származó adatból álló korpuszában (191–205).

LENNART RYMAN tanulmánya a középkori Stockholm foglalkozásneveiről és az ezekből létrejött családnevekről szól; forrásként az 1474–1520 közötti tanácsülések jegyzőkönyvei szolgáltak számára (207–219).

MARTINA HEER a svájci Bern kanton 15–16. századi, foglalkozások és a tisztségek elnevezéséből keletkezett családnevekkel foglalkozik munkájában (221–233).

KARL HOHENSINNER tanulmánya Ausztria területéről mutat be foglalkozásnévből lett családneveket. Kutatása a névtan és a dialektológia határterületén állva családnév- és helynévatlaszokat vett alapul (235–270).

EVGENY SHOKHENMAYER tanulmánya a leggyakoribb orosz, francia és német foglalkozásnevek és családnevek kapcsolatával, e neveknek a vizsgált családnévrendszerekben képviselt arányával foglalkozik, magyarázatot keresve a nevek és a társadalmi identitás összefüggéseire (271–290).

MARJA KALSKE tanulmányában Finnország egyik egykori közigazgatási egységének, Rymättylänek a 14. századi családneveiről olvashatunk. A szerző földművelők, haszonbérlek, halászok, matrózok, tengerészek és korabeli banditák neveit vizsgálja. A terület ebben az időszakban Svédország fennhatósága alatt állt, így a lakosság részben finn, részben pedig svéd nyelven beszélt (291–300).

RENÁTE SILIŃA-PINKE a 17. századi Lívöld, azaz a mai Észtország és Lettország területén lévő településneveket elemez. A történészek és a régészek által összegyűjtött és rendszerezett anyagot arra használja fel, hogy nyelvészeti szempontból vizsgálja meg a településneveket, a vasfeldolgozás nyomait keresve (301–314).

NATALIJA VASIL'EVA névtani-szókészlet-tani tanulmánya a tengerészeti szókincs orosz családnevekben való megjelenését mutatja be. A vizsgálathoz öt foglalkozást választott ki: a hajóskapitányt, a hajókalauzt, a hajómestert, a kormányost és a hajóirányítót (315–326).

A japán személynevek és foglalkozások kapcsolatának szentelte írását MASAHIKO MUTSUKAWA. Tanulmánya első részében a japán családnevek eredetéről olvashatunk, különös tekintettel a mesterségnévből keletkezettekére, a másodikban pedig a foglalkozásnevekből kialakult utónevekre és ezek mai funkcióira fókuszál a szerző (327–340).

ALBRECHT GREULE és CHRISTOPHER KOLBECK a regensburgi Szent Katalin Kórház 1354–1930 közötti számviteli könyvei alapján végzett diakrón vizsgálatot. A nevek elemzésével a szerzők nemcsak nyelv- és írástörténeti, hanem gazdaság-, társadalom- és kultúratörténeti következtetések levonására is törekedtek (341–352).

ANGELIKA BERGIEN a személy- és a cégnevek kapcsolatát állítja kereskedelmi adatok alapján készült írása középpontjába: olyan személynevekkel foglalkozik, amelyekben a közszoói névkiegészítők szakmai tevékenységekre utalnak (353–358).

VOLKER KOHLHEIM Wilhelm Raabe 1864-es, *Az éhség papja* című regényéből kiindulva arra keresi a választ, hogy a német realista polgári irodalomban milyen szerepet játszik a hivatást gyakorló réteg, illetve hogyan válnak az irodalmi alakok nevei a foglalkozások reprezentációivá (359–391).

A *Namen und Berufe* című kötetben tehát 18 munkát olvashatunk német és angol nyelven, amelyek középpontjában a foglalkozásnevek állnak. A szerzők különböző időszakokat és településeket vizsgálnak annak tekintetében, miként alakultak ki a foglalkozásnevekből a családnevek.

STEINMACHER DÓRA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3177-0628>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Két monográfia és egy névszótár a középkori magyar személynévadásról

1. SLÍZ MARIANN, *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 179 lap – 2. MARIANN SLÍZ, *Personal Names in Medieval Hungary* [Személynevek a középkori Magyarországon]. Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung 9. Baar-Verlag, Hamburg, 2017. 214 lap – 3. SLÍZ MARIANN, *Anjou-kori személynévtár 1343–1359*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 334 lap

1. SLÍZ MARIANN 2017-ben megjelent gazdag tudományos „termésének” három kötete magyarul és angolul tárja a szakmai közönség elé az Anjou-kori magyarországi személynévadás és személynévhasználat jellemzőit. Szoros tematikus összetartozásuk indokolja, hogy a három kötetet együtt mutassuk be a középkori személynévadás iránt érdeklődő olvasóknak. A két magyar nyelvű kötet a *Személynévadás az Anjou-korban* (Históriaantik, Budapest, 2011) című monográfia, illetve az *Anjou-kori személynévtár 1301–1342* (Históriaantik, Budapest, 2011) folytatása.

2. A *Személynévvizsgálatok a középkori Magyarországról* című monográfia a középkori nevekkal foglalkozók számára írt módszertani segédkönyvként is olvasható: a bevezetőt követő négy önálló fejezet mindegyikében hangsúlyosan jelennek meg módszertani kérdések és megoldási javaslatok.

Az 1. fejezetben (13–15) a szerző a forrásait, főbb kérdésfelvetéseit és összesített korpuszának jellemzőit ismerteti. Ez utóbbi két adatbázisnak – a korábbi, 1301–1342-es időszakra vonatkozóan, illetve az aktuális, 1343–1359-es korszakot felölelőnek – az egyesítésével alakult ki.

A 2. fejezetben (17–79) a szerző az összevont korpusz alapján mutatja be a 13–14. század névadásának jellemzőit, mind a birtokos rétegben, mind pedig a polgárok, mezővárosi polgárok és a jobbágyok között. A korpusz adatai a férfinevek körében a *János* és

Miklós kiugró gyakoriságáról tanúskodnak, a korszakra általában jellemző volt a (főként görög–latin eredetű) jövevénynévek dominanciája (minden rétegben 90% fölötti aránnyal). Ebben a fejezetben a szerző áttekinti a férfinévek eredet szerinti rétegeinek 1223–1359 közötti változását is. Hasonló módszertannal dolgozza föl a női névek alakulását, s itt sem láthatunk jelentős különbségeket az egyes társadalmi rétegek névhasználatára között: az *Erzsébet* és a *Margit*, utánuk pedig az *Ilona* és az *Anna* található minden lista élén. A korpuszra itt a görög–latin eredetű (egyházi), illetve a német eredetű névek túlsúlya jellemző, az időbeli változást a jövevénynévek folyamatos térhódítása és a magyar névek arányának visszaszorulása jellemzi a 13–14. században.

A 2. fejezet fontos részét képezi a névváltozatok bemutatása (37–56). A szerző kitér az átvett névek számos alakváltozatának kérdésére (pl. *Egidius*: *Egud* ~ *Egyd* ~ *Egyed* ~ *Egyud*, ill. *Anna*: *Annus*, *Anich* ~ *Anych*, *Anith* ~ *Anyth*, *Anitha*), mind helyesírás-, mind grammatikatörténeti szempontból elemzi őket, és bemutatja a latin alapnévek és vulgáris megfelelőik közötti összefüggéseket. Az elemzés körületekintően szemügyre veszi többek között a névváltozatok időbeli változásának kérdését is. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a 14. század első hat évtizedében a férfinévek névváltozatai az élőnyelvi használatban egyre inkább visszaszorultak. (A női névekkel kapcsolatban hasonló tendenciákat a csekély adatmennyiség miatt nem lehet kimutatni.)

A nyelvi eredet meghatározásának módszertanát a *Jolánta* név alapján mutatja be a szerző (56–63). Eközben a genealógiai kutatások eredményeit is hasznosítja (56–79), és többek közt IV. Béla magyar király lányának, Boldog Jolántának a neve alapján meggyőzően igazolja a több generáción át tartó névöröklést. Hasonlóan szemléletes annak bemutatása, hogyan befolyásolták a (nemesi) házassági kapcsolatok például a *Dorottya* név magyarországi elterjedését. Önállóan is kitűnően olvasható mikroelemzés mutatja be az irodalmi eredetű egyénnevek (*Hektor*, *Trisztán*, *Médea*) adását a névöröklés szempontjából.

A 3. fejezetet (81–122) a megkülönböztető névelemeknek (családnévelőzményeknek) és a családneveknek szenteli a szerző, kitüntetett figyelmet fordítva a magyar névtudomány egyik alapvető kérdésére: mikor alakultak ki a magyar családnevek. A családnevek (és előzményeik) kialakulásának folyamatát bemutatva többször is utal arra, hogy a történeti névtan a végletekig ki van szolgáltatva a forrásoknak. A szerző különböző típusú (*filius*, *de*, *dictus*, *de genere*, illetve ezek kombinációi) és korú (14–16. századi) családnévelőzmények összevetését végzi el eltérő nyelvű (latin és német), illetve típusú források (oklevelek, pápai tizedjegyzékek, számadáskönyvek, összeírások) alapján, s az összehasonlításokból az élőszóbeli névhasználatra is tud következtetni.

A szerző néhány esetben föl tudja sorakoztatni a „bizonyítottan öröklődő korai névelemek, azaz talán már családnevek” (97) 14. századi viselőit. Ugyanakkor megállapítja, hogy ebben a korszakban még sokkal gyakoribbak a különböző forrásokban cserélődve megjelenő megkülönböztető névelemek. A latin nyelvű oklevelek mellett a szerző a német források tanulságait is összegzi, kiemelve, hogy ez utóbbiak „a latinnál jobban tükrözik az élő nyelvhasználatot” (103). Ebben a fejezetben a szerző a nőkkel kapcsolatban használt családnévelőzményeket is bemutatja, miközben arra a megállapításra jut, hogy a férfinévekhez képest a nők megnevezésével kapcsolatban csak később tűnnek fel a családnévelőzmények. Finoman hangolt, a források sokféleségének megfelelően sok szempontot felvonultató elemzése eredményeképpen arra a következtetésre jut, hogy a 14. században alig, a 16. században azonban már bizonyíthatóan léteztek öröklődő családnevek (84).

A 4. fejezet (123–140) a kései ómagyar kori oklevelekben előforduló személynévfordításokkal foglalkozik. A módszertani kérdések között tárgyalja a szerző a scriptorok feltételezett két- vagy többnyelvűségét, annak kialakulását és a kétnyelvűségnek a lejegyzésre gyakorolt hatását. A szerző VERMES ALBERT terminológiájára támaszkodva a (tágan értelmezett) névfordítás négy esetét különíti el: a változatlan átviteltől a célnyelvi megfelelő behelyettesítésén és a szó szerinti fordításon át a modifikációig, vagyis a nagyobb változtatásokig. A szerző mind az egyénnevek, mind a megkülönböztető névelemek különböző (egyénnévi, helynévi, közszoói) típusainak fordítását vizsgálja magyar–latin, magyar–német és magyar–cseh nyelvirányban, és arra a következtetésre jut, hogy az alkalmazott fordítói eljárások tudatos döntés következtében alakultak ki: az egyénnevek esetében a behelyettesítés, a helynévi eredetű családnévelőzményeknél pedig a szorosabb értelemben vett fordítás volt az uralkodó.

A könyv 5. fejezete (141–153) a személynéveket érintő nyelvi kontaktushatásokat veszi szemügyre. Mivel a tárgyalt korszakban a névkészlet nagyobb része idegen eredetű volt, valószínűleg a nevek többsége kétnyelvűség, illetve nyelvi érintkezés útján került a magyarba. (Ez a szerző szerint még a görög–latin eredetű egyházi nevek esetében is igaz: feltehetően többnyelvű, latinul és/vagy görögül tudó papok közvetítették őket.) Az átvett egyénnevek között a szerző két csoportot különít el: a „közvetlen kölcsönnevek” esetében maga a név került más nyelvből a magyarba, míg az „alaki kölcsönnevek” (144) esetében az ismert alpnév valamely más alakváltozatát vették át egy idegen nyelvből. Közvetett kontaktusjelenségnek tekinthető a kétnevűség (pragmatikai) jelensége, pl. *Jacob Erdeli* ~ *Jacob Sibenpürger* (148).

A könyv utolsó, 6. fejezete (155–158) a vizsgálatok eredményeit és hasznosíthatóságát foglalja össze. A korpusz jelentős mértékben gazdagította a 13–14. század névanyagának ismeretét, és világosan követhetővé tette a görög–latin eredetű egyházi egyénnevek térhódításának részleteit. Ugyanakkor a korpusz elemzésének legfőbb hozadéka a családnevek kialakulásáról alkotott pontosabb kép megrajzolása.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék és angol nyelvű összefoglaló zárja.

3. A Personal Names in Medieval Hungary [Személynévek a középkori Magyarországon] című angol nyelvű kötet kétségtelenül hiánypótló mű a magyar névkutatás eredményeinek nemzetközi közvetítésében: nem egyszerűen fordítása a 2011-es, már említett magyar nyelvű monográfiának, hanem a középkori magyarság névanyagának – az angol nyelven olvasó külföldi névkutatók lehetséges ismereteit szem előtt tartó, ugyanakkor európai kontextusba helyezett – bemutatása, miközben kitekintést nyújt a magyar névrendszer további alakulására is, egészen napjainkig.

A kötetet bevezető 1. fejezetben (9–11) a szerző megfogalmazza művének célját, a középkori magyar névadás átfogó, kulturális-társadalmi szempontokat is érvényesítő bemutatását, majd számba veszi mindazon tudományokat (történeti nyelvészet, helyesírástörténet, irodalomtörténet stb.), amelyeket segítségül hívott célja eléréséhez. Röviden ismerteti a kutatásra kiválasztott korszak magyarországi történetét és a felhasznált forrásokat.

A 2. fejezet (12–18) áttekintést nyújt a magyar személynévtörténeti kutatás múltjáról, a névanyag gyűjtéséről és archiválásáról, illetve a kutatás újabb eredményeiről és lehetőségeiről.

A 3. fejezetben (19–22) a szerző bemutatja az idegen nyelvű középkori források általános jellemzőit és az azokból összeállított korpuszt, annak mennyiségi jellemzőit és

aránytalanságait (a névviselek nemi, társadalmi rétegbeli és lakóhely szerinti megoszlását illetően).

A 4. fejezetben (23–49) alapvető módszertani kérdéseket és dilemmákat tárgyal a szerző, utalva a nevek földrajzi eloszlására, a névviselek társadalmi helyzetének, nemzeti-ségének és anyanyelvének megállapítására, illetve a mindezek kapcsán előforduló nehézségekre. Bemutatja a névanyag korszakolásának elveit és gyakorlatát, melynek eredményeként 1223–1342 között 30 éves intervallumokban jelennek meg az elemzés eredményei. Részletesen ismerteti (és térképen is ábrázolja) a 11 vizsgált régiót, illetve a forrásokban szereplő névviselek társadalmi megoszlását (birtokosok, városi és mezővárosi polgárok, jobbágysok és „egyéb”). Ugyanebben a fejezetben kapott helyett az alaplév és névváltozat megítélésének problematikája is.

A terjedelmes 5. fejezetet (50–130) az egyénnevek elemzésének szentelte a szerző. A magyar eredetű egyénneveket (nagyon helyeseltetően) jelentésükkel együtt közli (*Kopasz* 'Bald', *Gyöngy* 'Pearl', 50) az angolul olvasók számára. A fejezet elején a szerző ismerteti a magyar névadás kezdeteit (az egynevűség korszakából), majd bemutatja a kereszténységnek a magyar névadásra gyakorolt meghatározó hatását, illetve a világi és egyházi nevek egymás mellett élését. Az egyházi nevek egyre növekvő térnyerésének bemutatásakor a Biblia és a martirológiumok szerepét hangsúlyozza. Ezután ismerteti a 14. századi oklevelekben szereplő egyénnevek társadalmi és földrajzi eloszlását, illetve időbeli elterjedését, a névtudományban bevett sorrendben: elsőként a férfi-, majd a női neveket mutatva be. A korpuszban szereplő nevek gyakoriságát táblázatos formában is olvashatjuk (abszolút és relatív előfordulási értékekkel). Az egyes egyénneveket a magyar kötetből is ismert etimológiai elvek alapján csoportosítja a szerző: magyar és jövevény- (görög–latin, török, német, szláv, francia), bizonytalan, illetve ismeretlen eredetű nevek használatát vetve össze egymással. A bemutatott adatokat a szerző minden esetben egybeveti a magyar névtani szakirodalom korábbi eredményeivel. (A regionális eloszlás bemutatásánál összeállított táblázatokban kizárólag magyar földrajzi nevek szerepelnek, talán szerencsésebb lett volna a célnyelvi olvasók ismereteit szem előtt tartva itt az ismertebb tájnevek angol, illetve nemzetközi elnevezéseit is használni: *Szlavónia* ~ *Slavonia*, *Erdély* ~ *Transylvania*. Ugyanígy nagyban segítené az olvasóközönséget, ha egy mellékelt térképen lehetne tájékozódni a gyakran hivatkozott magyar városok és tájak földrajzi elhelyezkedéséről.)

Az egyénnevek mai formája mellett a szerző részletesen adatozza a további névformákat is, pl. *András*: *Anda*, *Andich*, *Anduch*, *Andurka*, *Endes*, *Endre*, *Endus* (93), *Katalin*: *Kata*, *Kathow*, *Katus* (94).

A fejezet nemcsak a választott egyénnevekről nyújt felvilágosítást, hanem a középkori magyarországi névadás lehetséges motivációit is ismerteti. Eközben bemutatja az Árpád-kori Magyarország szenttiszteletét, valamint a szentnevek gyakorisága és a szentkultuszok közötti összefüggést, kitekintve a helynevekre is. A magyar nyelvű kötethez hasonlóan itt is olvashatunk a korabeli irodalmi művek névdivatot befolyásoló hatásáról (*Olivér*, *Trisztán*, *Izolda*). Az egyénnevekről szóló fejezet néhány család névöröklési hagyományait ismertette a genealógia eredményeinek alkalmazhatóságára is mutat példát.

A 6. fejezet a családnévelőzményeket és a valódi családneveket tárgyalja (131–186). A szerző bemutatja a névszerkezet fogalmát (131), majd ismerteti a magyar névtudományban – a 19. századtól kezdődően egészen a 21. századig – a családnevek kialakulásáról létrejött elméletek főbb jellemzőit. A szerző a magyar családnévrendszer bemutatásakor

utal az európai nyelvi-kulturális kapcsolatokra és a névanyag párhuzamaira is. A magyar családnévanyagot – a névadás motivációja alapján, az N. FODOR JÁNOS által kidolgozott tipológiát követve – 7 csoportba rendezve mutatja be: hellyel való kapcsolatra utaló (*Egri, Erdélyi*), személlyel való kapcsolatra utaló (*Abafi, Adrassy*), néppel, népcsoporttal való kapcsolatra utaló (*Cseh, Szász*), foglalkozásra, méltóságra, társadalmi helyzetre utaló (*Bíró, Keresztes*), külső-belső tulajdonságra utaló (*Kövér, Császárr*), eseményre utaló (*Jóljárt, Paplövő*) és kétrészes (*Györgybíró, Kispéter*) típusokat különböztetve meg. Ezután kerül sor a családnevek kialakulásának, illetve előzményeinek tárgyalására, számos példát hozva föl az ezek közötti átmeneti tulajdonnevekre.

A 7. fejezetben (187–194) a szerző rövid kitekintést nyújt a magyar személynévanyag további történetére, a középkortól egészen napjainkig. A névanyag megszilárdulásának tárgyalása után megemlíti a romantika korában létrehozott vagy felújított neveket (pl. *Zalán, Jolán*), röviden utal a magyarországi nemzetiségeknek a magyar névanyagot gazdagító hatására (pl. *Ervin, Edit*), illetve az újabb idegen nevekre (pl. *Robin, Loretta*). A ma használatos utóneveket a szerző három csoportra osztja fel: eredeti, közszói eredetű magyar személynévekre, jövevénynévekre, illetve az előző két csoport példányaiból a magyarban létrejött nevekre (beleértve az önállóvá vált becézőneveket is). Végül szót ejt a határon túli és a nyugati szórványban élő magyar kisebbségek névadásáról és névhasználatáról is.

Ezt követően röviden bemutatja a magyarországi családnévkészletet – itt is utalva az őshonos magyarországi nemzetiségek családnévanyagára: ismerteti a magyarországi zsidóság családnévhasználatának történetét, az őshonos nemzetiségek családnévkészletének főbb jellemzőit (néhány gyakorisági adatot is közölve).

A családnévhasználat szabályozásának rövid ismertetésén túl természetesen nem maradhatott el a névmagyarosítás történetének és nyelvi eszköztárának bemutatása sem. Itt a magyarosítás által keletkezett neveknek mind a jelentését, mind a gyakori grammatikai eszközeit bemutatta a szerző. A ma használatban lévő magyarországi családnévanyagot ennek megfelelően összegzőképpen három csoportba sorolja: 1. természetes keletkezésű, magyar eredetű családnévek, 2. természetes keletkezésű, idegen eredetű családnévek és 3. mesterségesen létrehozott családnévek. (Ezen utolsó csoportba sorolja a felvett álneveket is.) Végül szót ejt a kisebbségben élők magyar családneveinek alakulásáról is.

A fejezet végén – és egyben a kötet zárásaként – a szerző a magyarországi névhasználatban kapcsolatban felsorolja a törvényi szabályozásban megengedett asszonynév-típusokat és a legfontosabb névhasználati terminusokat.

Az angol nyelvű kötetet irodalomjegyzék, valamint tárgy- és névmutató zárja.

4. Az előbbieken bemutatott két monográfiát egy gazdag névtár, az Anjou-kori személynévtár 1343–1359 egészíti ki, amely a korábban említett, 2011-es névtár folytatása.

A szótári rész előtt hasznos tudnivalókat találunk a névtár használatához. A tájékoztatót, a rövidítésjegyzéket és a források, valamint a felhasznált irodalom jegyzékét a 21. laptól a 286. lapig a kéthasábos egyénnévi szótárrész, majd az Élő névhasználatra utaló megkülönböztető névelemek felsorolása (287–326) követi, végül a nemzetségnevek (327–332) szócikkei zárják a szótárt. A kötet végén (333–334) a szerző külön is összegyűjtötte immáron kétkötetes, összesen közel 20 000 személynevet tartalmazó névtárának női nevek utaló címszavait.

A névtár elsődleges forrásaként az idáig 7 kötetes Anjoukori okmánytár szolgált, amelynek adatait a szerző helyenként további forrásokból egészítette ki. A kétkötetes

névtár egységes szerkesztési elvek alapján készült: az Anjou-kori oklevelek szempontjából teljességre törekedett, vagyis minden ott fellelhető személynevet tartalmaz, ugyanakkor egy-egy névviselőt csak egyszer (de annak minden névváltozatával). A különböző helyesírási változatok közötti eligazodást az utaló címszavak segítik. A lemma betűtípusában és méretében is elkülönül a szócikk többi részétől, ez általában – a korabeli oklevelezés nyelvénél megfelelően – az alpnév latin alakja. (Az egyes szócikkekben a különböző információkat – a lexikográfiai hagyományok szerint – több betűtípus és mellékjel jelzi.) A címszót a névviselő neme követi (m: férfi, f: nő), majd az etimológiai tudnivalók. Mindezek után szerepelnek a névalak előfordulásai időrendben (*Barrabas*, *Barla*, *Barlabas*, *Barnabas*, *Barnolch*, 37–38), az oklevélforrás és évszáma megjelölésével, helyenként az ottani szövegkörnyezetet is megadva. Az egyazon személyre utaló, eltérő alakok a legkorábbi említésnél vannak feltüntetve. A szótári rész utal az adott személynevet tartalmazó helynevekre is. Az egyénnévi szótári rész bizonyos szempontból együtt használandó a LADÓ–BÍRÓ-féle Magyar utónévkönyvvel, hiszen ennek a megfelelő szócikkeire is tartalmaz utalásokat, nem ismételve az ott olvasható információkat.

Mivel a személynévtár nem egyszerűen egyéneket sorol fel, hanem a nevek mögött gyakran azonosítható (és adott esetben több oklevélben is előforduló) személyeket vesz számba, egyénnévi része (amennyiben ezt a források lehetővé teszik) tartalmazza a névviselő lakhelyét vagy birtokát, társadalmi helyzetét, akár nemzetségét is.

A szócikkek mérete nyilvánvalóan az adott név középkori (és gyakran későbbi) jelentőségétől függ: a *Johannes* alapalakhoz rendelt névalakok előfordulásai 26 oldalt töltenek meg, miközben a *Jalko* vagy a *Job* 1-1 előfordulással rövid szócikkben kapott helyet.

Az élő névhasználatra utaló családnévelőzmények szótári része is hasonló elvek szerint épül föl, lehetővé téve a személyek-családok keresetőségét. A szócikkek a történeti előfordulások után a megkülönböztető névelemek eredetét és közszói jelentését is tartalmazzák, az egyazon személyt jelölő különböző (pl. latin és magyar) megfelelőket utalások rendszere kapcsolja össze. A bizonytalan etimológiát a szerző a következőképpen jelzi: „Alaz 1353: Andr. dict. *Alaz* cursor [...] <olasz?>” (287.), a hiányzó etimológiára pusztán kérdőjel utal. Mivel a szótár ezen része a magyar eredetű névelemeket a mai névalakok szerint közli (*Ács*, nem *Alch*), szinkrón családnévszótárak kiegészítéseként is olvasható.

Az 56 nemzetségnevet szótárazó rész címszavait a modernizált névalakok alkotják: *Ajtony* (a forrásban: *Ohtun*, 327), *Csák* (a forrásokban: *Chak*, *Chaak*, 328).

A névtárat a női nevek utaló címszavak mutatója zárja. A nevek után utalás található arra, hogy az adott női név melyik kötetben található meg. A mutató az ugyanazon címszó alá rendelt különböző névalakokat itt külön is felsorolja: *Anna*, *Annus*, *Anych*, *Anyth* (333), *Ursula*, *Wrsula* (334). Az okleveles források kora és jellege magyarázza, hogy a két vastkos szótárban mindössze 183 nőnév-alak fordul elő.

5. A három kötet együttesen a középkori magyar névadás és névhasználat megbízható forrása és értelmezése, minden magyar és külföldi, angolul olvasó név- és nyelvtörténész, illetve érdeklődő számára alapmű.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar

**БОРИС АНДРЕЕВИЧ УСПЕНСКИЙ – ФЕДОР БОРИСОВИЧ УСПЕНСКИЙ,
Иноческие имена на Руси [BORISZ ANDREJEVICS USZPENSZKIJ –
FJODOR BORISZOVICS USZPENSZKIJ, Szerzetesi nevek a Ruszban]**

Orosz Tudományos Akadémia Szláv Tudományok Intézete – Nyesztor-Isztoria,
Moszkva–Szentpétervár, 2017. 340 lap

1. Bevezetés. A könyv a szerzetesi névadás orosz tradíciójának teljes leírására tesz kísérletet, elsőként. A kutatás orosz anyagon alapul, az ősi Rusztól az új időkig; e két korszak között a határt Nyikon püspöknek és követőinek a reformjai jelentik a 17. század második felében.

A pravoszláv egyház szerzetesei felszenteléskor megtagadják világi nevüket, melyet a keresztségben kaptak, és szerzetesi nevet vesznek fel. A névváltozás kettős jelentése a szerzetesi felnyírás bármely szakaszában a személyiség metafizikai megújulása (egy bizonyos típusú újjászületés), illetve a személyiségnek egy szakrális mintával való megfeleltetése. A kötet ezeknek a névváltoztatásoknak és a szerzetesi neveknek a jellemzőit tekinti át részletesen, bőséges példaanyaggal.

2. Névváltozás szerzetesi felnyíráskor. A pravoszláv egyházban jelenleg háromféle szerzetesi fokozat létezik: a jelöltek, a kisfogadalmúak és a nagyfogadalmúak. Ezek a lépcsőfokok a lelki teljesség különböző szintjeit jelentik: mindegyik egy-egy sajátos típusú felszenteléssel jár, melyet felnyírás kísér. A szerzetesi névváltoztatás hagyományát az oroszok a görögöktől vették át. A 12. században a névváltozás még a kolostorba lépéskor történt, és csak később került kapcsolatba a felnyírással. Korábban a szerzetességnak nem voltak fokozatai, így a név is csak egyszer változott: a világi névből¹ szerzetesi névvé. Idővel a görögöknél kialakult a szerzetessé szentelés három lépcsőfoka, a nevet elkezdték minden szinten megváltoztatni, és ez határozta meg a későbbi orosz hagyományokat is. A folyamat összekapcsolódott Nyikon reformjaival, melyek során az orosz szokások a késői görög hagyományhoz közeledtek. Jelenleg az orosz pravoszláv egyházban a szerzetessé szentelés minden szintjén elfogadott a névváltoztatás.

3. A névválasztás szabályai. A 15. századtól a szerzeteseknek általában olyan nevet adtak, amely ugyanazzal a hanggal kezdődött, mint a világi név; néha az utolsó vagy a név belsejében lévő hanggal volt egyezés. Később ez a szabály kiterjedt a szerzetesi felszentelés mindhárom lépcsőfokára, így a régebbi és újabb nevek láncokba rendeződtek: pl. *Potapij* (világi név), *Pigaszij* (jelölti név), *Pityirim* (kisfogadalmi név), *Pjotr* (nagyfogadalmi név); *Koszma* (világi név), *Konsztantyin* (jelölti név), *Kszenofont* (kisfogadalmi név), *Kuksa* (nagyfogadalmi név).

¹ A *világi név* terminus itt nem a magyar névtanban szokásos 'nem keresztény egyén név' jelentésben használatos, hanem a *szerzetesi név* ellentétéként, a 'rendbe való belépés előtt használt egyén név' jelentésben.

A másik tradíció az elsővel ellentétben a világi névhez való visszatérés. Például a nagyfogadalomkor a szerzetes azt a nevet kapja vissza, melyet a kereszteléskor kapott, vagy a kisfogadalomkor kapott nevet tartja meg. Ha megmarad a név, akkor a védőszent változik meg. Ha a keresztelési név a szerzetesi felnyírás minden szintjén ugyanaz marad is, a védőszent minden alkalommal megváltozik.

A szerzetesi név választása teljes mértékben a felszentelést végző apát döntése. (A jeölt ajánlhat, de nem választhat magának nevet.) Visszaemlékezésekből, életrajzokból tudunk példákat arra, hogy milyen tényezők befolyásolták a névválasztást: egy másik (élő vagy elhunyt) apátra, szerzetesre való emlékezés; a felszentelést végző szerzetes saját védőszentjének a neve; annak a szentnek a neve, akinek az ünnepe a felnyírás napjára esett.

4. A szerzetesi nevek jellemzői. A szerzetesi neveknek megvannak a maguk sajátosságai, könnyen felismerhetőek; ezek ugyanis kevésbé ismert szentek nevei, melyeket kereszteléskor nem szoktak választani. Általában ószövetségi nevek, mint az *Avel*, *Izrail*, *Iezekiil*, *Aaron*, *Hzizosztom* stb. Női nevek például a *Mitropolija*, *Nazareta*, *Tarszila*. Az egyházi irodalomban található előírás arról, hogy a szerzeteseknek olyan neveket kell adni, amelyek nem szerepelnek az egyházi naptárban. Gyakorlati útmutatások is olvashatóak arra nézve, hogy mikor ünnepeljék annak a szentnek a napját, akiről a nevüket kapták. Hogy mikor szilárdult meg ez a szokás, azt nehéz megmondani, mivel a nevek használata idővel változik. Mindezzel együtt a ma elterjedt keresztnevek egész sora (pl. *Anatolij*, *Arkagyij*, *Jevgenyij*, *Szergij*) a szerzetesi nevek közül került a mindennapi használatba.

A 17. századi évkönyvekben különleges szerzetesi névlisták szerepelnek. Egy 1639-es szerzetesi könyvben ez a lista az egyházi naptár előtt van, és szinte egyáltalán nincs közöttük egyezés. Sokáig jellemző volt a szerzeteseknek kizárólag görög eredetű nevek adása, pl. *Antian*, *Dioszkorid*, *Pior*, *Romin*, *Telonid*. Az olyan, ismertebb nevek, mint a *Borisz*, *Gleb*, *Vlagyimir* vagy *Olga* a szerzetesi környezetben később jelentek meg. A Nyikón idején feltűnt újabb szerzetesi nevek (pl. *Szerafim*, *Heruvim*, *Damaszkin*) éles ellenkezést váltottak ki a püspök ellenfelei körében.

A női szerzetesi nevek közül a Ruszból ismert például a *Nyikanora*, *Mironeja*, *Jevszihija*, *Polihronyija*, *Filagrij*. Férfinevekből is képeztek női szerzetesi neveket: *Filareta*, *Arkagyija*, *Szergija*, *Nyikolaja*, *Mihaila* stb. A női névválaszték sokkal szegényesebb, mint a férfi, ezért időnként a nők férfinévet kaptak a fogadalomtételkor.

A szerzetesi nevek listáján az 1639-es szerzetesi évkönyvben találhatóak olyanok is, amelyek eredetileg megszólító formák voltak; pl. *Avkszentyije*, *Amfilohije*, *Arszenyije*, *Nyikolaje*. A megszólító formák nominativusi használata délszlávizmus: a Ruszba a második délszláv hatás során kerültek, a 14. század végén, illetve a 15. században. E formák idegen, jellemzően görög nevek megfelelőiként jelennek meg, ezért gyakran megtalálhatóak 15–17. századi ikonokon, amelyeken nem ritkán görög vagy álgörög feliratok figyelhetők meg. A második délszláv hatás végével (a 16. század közepén) ezek a nevek gyakorlatilag eltűnnek az írásos emlékekből, és az ikonfeliratokban állandósulnak, illetve a szerzetesi nevek speciális formáiként rögzülnek.

5. Szerzetesi névváltozatok a mindennapi életben

5.1. Szerzetesi név használata apai névvel, titulussal, családnévvel. Manapság a szerzetesi névhez nem járul apai név. A moszkvai Ruszban ez még lehetséges, sőt elfogadott

volt: így nevezték a nemesi származású személyeket. Az apai név ugyanaz volt, mint a szerzetessé válás előtt. Például szolgálnak erre cárok, cárnők, bojárok ismert megszólításai a 17. századból. Ezek a példák viszonylag későbbi időkből származnak, ennél korábban a szerzetesi név ritkán volt használatban apai névvel együtt, és nem volt rendi jelentése sem. Ennek a megnevezésnek az ősi időkben negatív jelentése is lehetett: a keresztnév + apai név megnevezés lealacsonyító volt, mert azt jelölte, hogy a szerzetes már elment a kolostorból, nem tartozik többé oda, visszatért a világi nevéhez.

A moszkvai Ruszban lehetséges volt a szerzetesi név és a titulus együttes használata. A jelenleg elterjedt forma, a szerzetesi név és a családnév összekapcsolása korábban rendi jelentéssel bírt, mivel a családnév elsőként a legfelsőbb társadalmi rétegben jelent meg.

5.2. Becenév. Manapság előfordul, hogy a szerzetesi nevet becézve használják, informális módon, de ez nem tartozik bele a szerzetesi mindennapokba. A Ruszban előfordult a teljes szerzetesi név és a világi név beceneve együtt is. A szerzetesi név becézett alakja a Ruszban pejoratív értelemben is előfordult, például *Griska Otrepjev*. A *Griska* a *Grigorij* szerzetesi név kicsinyített formája, ez azt mutatja, hogy viselője álszerzetes. (Világi neve *Jurij* volt.) Az ősi Ruszban az episztoláris stílusban elfogadott volt a saját név kicsinyített változatának használata; a címzett ezzel szemben teljes néven szerepelt. A név megmásítása sokszor olyan személyek esetében jelent meg, akik megosztóak voltak valamilyen szempontból (pl. egy egyházi cím viselésére olyan személyt jelöltek ki, akit nem tudott mindenki elfogadni, ezért írtak így róla).

5.3. Ragadványnév. A ragadványnév használata jelen volt az ősi Ruszban a szerzeteseknél is ugyanúgy, mint a világiak körében. Néha a szerzetesi ragadványnévnek is volt pejoratív jelentése, azaz tükrözte az adott személy egyfajta idegen, negatív értékelését. Érdeemes megkülönböztetni az olyan ragadványneveket, melyeket az adott személy adott saját magának, valamint azokat, amelyeket más személyek adtak neki. A második csoportba tartozó nevek, ha először pejoratív értelműek is voltak, idővel neutrálissá váltak.

5.4. Írói álnév. Ezek az álnevek általában két görög szóból álltak, melyek keresztnévet, családnévet vagy ragadványnevet imitáltak. Közülük az elsőt pravoszláv hónapnevekből vették. A családnév helyén egy olyan szó állt, amely arra volt hivatott, hogy jellemezze az írókat. A könyv címében is szerepelt görög szó. Ezek az álnevek egyszeriek voltak, ad hoc módon képződtek az adott konkrét szöveghez, nem terjedtek ki az író teljes életművére.

5.5. Szerzetesi nevek beiktatási formái. Egyes neveket akkor kaptak a szerzetesek, amikor új, magasabb egyházi méltóságba iktatták be őket. Ilyen esetben a ceremóniában szereplő kézrátételhez kapcsolódott a névváltoztatás, szintén görög hatásra. A beiktatási név gyakran ugyanazzal a hanggal kezdődött, mint a szerzetesi név. Ezek azonban mindig egyedi esetek, a névváltozás ezen módját nem határozták meg az általános szabályok. A névváltoztatás az érseki felszenteléskor már a Ruszban is lehetséges volt, és jellemző volt diakónussá szenteléskor is.

5.6. Világi név használata szerzetesi név helyett. Az egyházból való formális kiközösítés esetén a szerzetestől megvonják a szerzetesi nevet, és visszaadják neki a világi

nevét. A szerzetesi fogadalomtól való önkéntes elállás is a világi névhez való visszatéréssel járt együtt. A szerzetes világi néven való nevezése bizonyos értelemben a kitagadással azonosítható, ezért lealacsonyító: a szerzetesi státusz el nem ismerését jelenti. Az évkönyvekben szerepelnek olyan elbeszélések, melyekben bizonyos személyek világi nevét, sőt becenevét használják a szerzetesi megnevezés mellett, komikus hatást keltve. Vannak viszont egyéb esetek, amikor a világi név használata teljesen semleges is lehet, például levelekben. A szerzetesi és a világi név szabadon variálható, a kontextustól és a stílustól függően. Olyan eset is ismert, amikor a szerzetes saját magát nevezi hol világi, hol pedig szerzetesi néven.

6. Összegzés. Mint láhattuk, a kötet a szerzetesi névadás hagyományainak sokrétű, kiterjedt vizsgálatát, illetve annak szerteágazó eredményeit tárja az olvasó elé. A szerzők nemcsak korszakok, hanem névadási és névhasználati szituációk szerint is áttekinthetik a hagyományokat, elemzéseiket pedig minden esetben világos magyarázatokkal és gazdag példaanyaggal: évkönyvekből és levelekből vett történetekkel illusztrálják.

ENGELNÉ NAGY ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-5358>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

J. KOVÁCS MAGDA, Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár. Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez

AESZ-füzetek 16., Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2018. 179 lap

1. Az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének kiadványsorozatában megjelent összehasonlító keresztnévszótár hiánypótló munka. Célját, illetve jellegét tekintve HAJDÚ MIHÁLY Magyar–angol, angol–magyar keresztnévszótárával, illetve a BAUKO JÁNOS által felvázolt, előkészületben lévő Magyar–szlovák keresztnévszótár koncepciójával rokoníthatjuk. Jelen kötet elsődleges célja a magyar, illetve a román névtanban járatlan, az adott nyelvet nem vagy csak alig ismerő szakember vagy laikus olvasó tájékoztatása, a magyar és a román keresztnevek összevetése. A keresztnévszótár bemutatja az adott név helyes magyar névalakját, annak világnyelvi vagy más idegen nyelvi megfelelőjét, a név etimológiáját, s végül köznyelvi kiejtését. A kétnyelvűség szellemében a szótár minden része – valóban megkönnyítve az olvasó dolgát – magyar és román nyelven egyaránt olvasható.

2. A kötet felépítése könnyen áttekinthető. A szótári részt, mely magyar–román, illetve román–magyar részből áll, a magyar (7–10) és a román (11–14) nyelvű előszó előzi meg. Az előszóban olvashatunk a szótár céljáról, valamint a szótárkészítés során felhasznált román és magyar nyelvű névszótárakról. A szerző mind magyar, mind román vonatkozásban a normatívnak, szakmailag megbízhatónak tartott névkönyveket, szótárakat

veszi alapul. Ugyanakkor a frissebb, az utóbbi évtizedekben megjelent munkákat, valamint a Magyarországon anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített férfi- és női keresztnemeknek a Nyelvtudományi Intézet honlapján elérhető, folyamatosan bővülő listáját, illetve a szintén itt elérhető Utónévkeresőt nem használja fel munkájában, s a LADÓ-féle utónévkönyvekből is a legrégebbi, 1971-es kiadást használja.

A szerző kiemelni, hogy a névcikkek megírásakor célja volt a magyar neveket román megfelelőikkel egyeztetni, ugyanakkor a hivatalosan is elfogadott vagy a köztudatban tévesen élő azonosításokat is igyekszik kiigazítani, például az *Adalbert* és a *Béla* név vonatkozásában. Ugyanakkor hangsúlyozza – az összehasonlító szótár jellegéből adódóan érthető módon –, hogy a magyar–román, román–magyar keresztnévszótárban szereplő névegyeztetések közreadásának nem célja a nevek lefordításának megkönnyítése, épp ellenkezőleg: mindkét névrendszer neveit egyedinek, lefordíthatatlannak tekinti.

A magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár mintája – érthető módon – HAJDÚ MIHÁLY 1983-as Magyar–angol, angol–magyar keresztnévszótára: mind a szótár felépítése, mind a névcikkek szerkezete ezt követi.

A szótár előszava lényegében tartalmazza a névkönyvek bevezető fejezetétől elvárható információkat, ugyanakkor célszerű lehetett volna újabb bevezető fejezetekben a névadással, anyakönyvezéssel kapcsolatos alapvető tudnivalókat is közreadni. Az anyanyelvi személynévtervezés, az anyakönyvezés sajátosságai (mind magyar, mind román vonatkozásban), a kisebbségekre vonatkozó román névtörvények mind olyan kérdések, melyek tárgyalásának megfelelő kerete lett volna az összehasonlító keresztnévszótár.

3. A kötet első szótári része (15–120), a Magyar–román összehasonlító keresztnévszótár című fejezet a rövidítések és jelek listászerű felsorolása után (17–18) röviden bemutatja – természetesen román anyanyelvű olvasót feltételezve – a magyar betűk hangértékét (19–21), majd a névcikkek felépítését (22).

A magyar–román szótári részben a férfi- és női nevek nem különválasztva szerepelnek, a nemhez kötődésre a román *masculin* ('férfi') és *feminin* ('női') szavak kezdőbetűje utal. A névcikk elején nagybetűkkel szedve a magyar keresztnév hivatalos alakja áll. Ha a névnek van román megfelelője, akkor a név román formái olvashatók, illetve oldal-számos utalás található a szerző által normatívnak tekintett két keresztnévszótárra, melyekben az olvasó tovább tájékozódhat. Ha a névnek nincs román megfelelője, következik a név etimológiája, majd az alapul szolgáló köznév román jelentése. Ezt követi a név angol megfelelője, ha van ilyen. A névcikket végül a név megközelítő román kiejtése zárja.

A név nyelvi eredete csak a román megfelelővel nem rendelkező neveknél szerepel; a gördített etimologizálás helyett a szótár a hagyományos megközelítést alkalmazza, a végső etimont adja meg, illetve annak jelentését az adott nyelvben. Ez az eljárás módja végső soron összhangban van a névcikkekben szereplő szótárakra jellemző etimológiai megközelítéssel. Alkalmanként azonban bizonyos pontatlanságokat találunk a szótárban a nevek etimológiája kapcsán. A *Gyöngyi* női keresztnévet például a *gyöngy* közszből *-i* kicsinyítő képzővel alkotott névnek tartja, holott az újabb szakirodalomban a *Gyöngy* keresztnévből *-i* kicsinyítő képzővel létrehozott névnek tekintik, egyben a *Gyöngyvér* becézőjének és a *Gyöngyike* rövidülésének. A *Gyöngyvér* nevet a szótár a *gyöngyvér* közszóra vezeti vissza, holott a név Arany János névalkotása a *Gyöngy* és a *-vér* összetételével, a *testvér* mintájára.

A szerző sajnálatos módon nem él az utalások lehetőségével; sem az etimológiailag egymással összetartozó neveket (pl. a *Ferenc* névcsaládjához tartozó *Franciska*), sem az

alakváltozatokat (pl. *Henriett* ~ *Henrietta*) nem köti össze utalásokkal. Így a *Hajna*, *Hajnal*, *Hajnalka* névbokor nevei között sem teremt kapcsolatot a szerző, mindegyiket a *hajnal* közszóra vezeti vissza. Esetenként elmarad a név etimológiájának megadása, például a *Frigyes* férfinévnél, holott a névtani szakirodalomból tudható, hogy a név 19. századi magyar névalkotással jött létre a *frigy* szóból, a német *Friedrich* magyarítására. A leírásban szerepel ugyanakkor – akárcsak a legtöbb névnél – a *Frigyes* angol megfelelője, a *Frederick*.

Ha egy névnek több alakváltozata is használatos, helyeselhető módon mindegyik külön névcikkben kap helyet, akkor is, ha a magyar alakváltozatok ugyanazon román névnek feleltethetők meg, például a magyar *Adriána*, *Adrianna*, *Adrienn* nevek a román *Adriana*-nak; utalóval azonban, mint fentebb jeleztem, nem köti össze őket.

4. A kötet második része a Román–magyar összehasonlító keresztnévszótár (121–176), melynek szerkezete hasonló az előző fejezetéhez. A fejezet a rövidítések és jelek felsorolásával kezdődik (123), majd a román betűk hangértékének bemutatását (124) követi a névcikkek felépítésének rövid ismertetése (125–126), végül maga a szótári rész (127–176). A két szótári rész felépítése nagyban hasonlít egymásra. A román–magyar névcikkekben első helyen áll a román hivatalos keresztnév, mely után az *n.* (női) vagy *f.* (férfi) rövidítés mutatja a név viselőjének nemét. Ezt követi(k) a név magyar hivatalos alakja(i), illetve utalás a név LADÓ-féle utónévkönyvben való előfordulására. Ha a névnek nincs magyar megfelelője, akkor az etimológiája olvasható, majd az alapul szolgáló közszo magyar jelentése. Zárásul a név angol megfelelője, valamint a román keresztnév megközelítő magyar kiejtése következik. Az előző fejezettől eltérően itt a leggyakoribb román neveket bemutató névcikkek végén azok beceneveit is közli a szótár. Azt azonban nem tudjuk meg, hogy mely vidék vagy régió, illetve korszak leggyakoribb neveiről van szó. Például az *Ana*, *Catalina*, *Cristina* női nevek, valamint az *Alexandru*, *Filip*, *Grigor* férfinevek kapcsán, melyek az egész román nyelvterületen gyakorinak számítanak, nem meglepő néhány becenév felsorolása. Ugyanakkor a szótárban esetenként kevésbé elterjedt nevek (pl. *Clotilda*, *Salomeea*, *Sofronia* női, illetve *Eftimiu*, *Ghervase*, *Sterian* férfinevek) mellett is feltűnik egy-egy becenév.

A nevek IPA-átírása mindkét szótári részben elmarad nyomdatechnikai okok miatt. A szótárt mind magyar, mind román nyelvű tételeket tartalmazó szakirodalmi lista zárja. Érdemes lett volna itt talán zárójelben megadni a magyar címek román, illetve a román címek magyar fordítását is az olvasók kiegészítő tájékoztatására.

5. A hiánypótló jelleggel megjelent keresztnévszótár szűkszavú, lényegre törő információkat közreadó munka. Tartalmának mélyebb feldolgozása a vonatkozó és hivatkozott szakirodalomban való további elmélyülést igényelne. Ugyanakkor a magyar–román névkészletben egyaránt tájékozódni kívánó nagyközönség számára is jól használható, hiszen minden névcikk tovább hivatkozik az adott keresztnévet tartalmazó, a szerző által normatívnak tekintett magyar és román keresztnévszótárra is, melyekben az olvasó újabb és részletesebb információkat találhat a magyar, illetve román keresztnévanyaggal kapcsolatban.

HAINDRICH HELGA ANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4996-317X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MINNA SAARELMA-PAUKKALA, Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla [Keresztnevkönyv. Finn névadási trendek a 2000-es években]*

Kirjokansi 135. Suomalaiset Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2017. 268 lap

1. MINNA SAARELMA-PAUKKALA tollából az utóbbi néhány évben a szorosabban vett szakmai kiadványok (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012) mellett számos olyan mű is megjelent, melyek a nem szakemberek érdeklődését is felkelthetik. Ilyenek az Yliopiston nimipäiväalmanakka (a Helsinki Egyetem névnaplója) (SAARELMA szerk. 2018), a névnap szókészlettel foglalkozó Nimipäiväjuhlat (SAARELMA 2006), illetve a Nimi lapselle (Név a gyereknek) (SAARELMA 2007) című kötetek. A szerző olyan névtani részterületekkel is foglalkozik, melyek – legalábbis a névkutatói érdeklődést tekintve – Magyarországon háttérbe szorultak: megszerkesztette például a kutyák (SAARELMA 2011) és társszerzőként jegyzi a macskák „utónévkönyvét” is (SAARELMA–BLOMQUIST 2012).

Az elsőként említett, a Helsinki Egyetem kiadásában évente megjelenő, online is elérhető és letölthető névnaplóban, melynek SAARELMA-PAUKKALA egy évtizede szerkesztője is, nemcsak az adható neveket és névnapjukat közli, de röviden bemutatják és megvizsgálják az aktuális év divatneveit is. Ezekből a rövid áttekintésekből nőtt ki az alább ismertetett monográfia, amely csaknem 300 oldalon keresztül foglalkozik az elmúlt két évtized finn névadási szokásaival és annak változásaival.

2. A kötet tudományos ismeretterjesztő célú, fülszövege az alábbi figyelemfelkeltő kérdéssel indul: „Tudtad, hogy a finneknek már több mint 120 000 különböző keresztnevet adhatnak, s hogy a nevek száma csupán néhány évtized alatt megduplázódott? *Helmi, Siiri, Väinö* ... Az utóbbi években sok gyermek kapta ezeket a régi-új, száz évvel ezelőtt divatos neveket. Népszerűek a nemzetközi nevek, például az *Erin* és a *Noel* is. A névadások sokkal egyénibbek lettek: egyre több gyermek kap egyedi keresztnevet, melyet a szülei találnak ki. Ezeken kívül pedig a bevándorlók nevei teszik egyre változatosabbá névkincsünket.” (A saját fordításom – T. J.)

A magyar olvasók számára különösen érdekes lehet a finn keresztnevkincsnek a magyarhoz képest gazdag volta. A finn és a magyar keresztnévanyag azonban nem csak jelentős mennyiségi eltéréseket mutat: a két nyelvet és népet más hatások érték, s ezek szintén megmutatkoznak a névrendszerek mai eltéréseiben.

A kötet címe alapján – bár ez sem lenne kis vállalkozás – a 2000-es évek névdivatjának bemutatását várnánk. Ehhez képest a nyolc fejezetből és egy névlistából álló kötet első fejezete (13–32) a ’Honnan származnak a finnek keresztnevei?’ címet viseli. Ebben az olvasó rövid áttekintést kap a finn névadás történetéről: az ősi finn nevekről (pl. *Hyväri*,

* Készült a Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen című projekt támogatásával.

Mielipäivä), majd a kereszténység felvételekor, illetve a reformáció idején jellemző névdivatot tekintik át. A szerző bemutatja azokat a tendenciákat is, melyek a mai névhasználati szokások kialakulását eredményezték: a nemzetközi nevek kedvelté válását az 1800-as évektől kezdve, a két keresztnév Svédország felől érkező divatjának elterjedését, illetve a hagyományos finn nevek 19. századi újrafelfedezését is. A mű egészére jellemző, hogy a szerző a kötetben szereplő névlistákat színnel is elkülönítve, táblázatos formában közli, ezzel is megkönnyítve az adatok értelmezését.

A második fejezet a 20. századi névadási szokásokhoz viszi vissza az olvasót (33–56). A romantika időszakában a magyarhoz hasonlóan Finnországban is előtérbe kerültek és divatosak váltak az ősi, eredeti nevek (pl. *Aino*, *Kyllikki*, *Jouko*, *Tapio*), melyek közül sok a Kalevalához köthető, de továbbra is jellemzőek voltak a vallási eredetű (Bibliából származó, de finnesített) keresztnévek is, például a *Maria* helyett a *Mari*, *Maija* és *Marja*. A kettős keresztnévek (pl. *Marja-Leena*, *Juha-Pekka*) divatja az 1800-as évek legvégén érkezett Németország és Svédország felől az országba, csúcspontját a női nevek esetében az 1930-as években, a férfineveknél 1950 körül érte el. Különleges típusát jelentik az ún. palindrom (visszafelé olvasva is azonos alakú, ikerítéssel létrejövő) összetételek (*Aira-Maria*, *Anna-Sanna*, *Anne-Jenna*, *Aku-Luka*, *Leo-Noel*, *Avio-Oiva*). Az áttekintés utolsó része (42–56), mely a keresztnévek divatjának változásával foglalkozik, átvzetést ad a mai névadási és névhasználati szokásokkal foglalkozó következő fejezethez.

A harmadik fejezet a 2000-es évek névadási trendjeivel foglalkozik (57–102); ebből a ma leggyakrabban viselt finn neveket és az aktuális névadási tendenciákat is megismerhetjük. A finn anyanyelvű népesség között 2017-ben a *Tuula*, *Ritva*, *Anne*, *Anna* és a *Päivi* női, illetve a *Timo*, *Juha*, *Matti*, *Kari* és *Mikko* férfinevek voltak a leggyakoribbak,¹ ám az össznépesség körében gyakori és az újszülötteknek adott legújabb divatnevek (a magyarhoz hasonlóan) a finn esetében is alig mutatnak átfedést: a 2000–2016 közötti időszak legdivatosabb nevei ugyanis az *Emma*, *Aino*, *Ella*, *Venia*, *Emilia*, valamint az *Eetu*, *Aleksi*, *Elias*, *Veeti* és *Onni* voltak (65–66).

A finn névtani művekre jellemző a szocioonomasztikai szempontok erőteljes bevonása, s ebben a kötetben is tapasztalhatjuk ezek megjelenését. A harmadik fejezetben ugyanis nemcsak a névhasználat területi, hanem szociális eltéréseit is be kívánta mutatni a szerző. A *Daniel* névhez például az a fontos megfigyelése kapcsolódik, hogy a divatnevek először a fővárosban és a nagyobb városokban jelennek meg, később terjednek el az ország más részein is. A főváros és négy másik város (Kuopio, Oulu, Tampere és Turku) névadási divatját is összeveti a finn népességnyilvántartási hivatal 2000–2016 közötti időszakból származó adatai segítségével. Sajnos azonban ezeket az adatokat csak közli a szerző, a területi különbségekhez magyarázatot, értelmezést nem fűz. Helsinki egyes városrészei között is megfigyelhetők a keresztnévhasználatot érintő eltérések: a szerző egyrészt a (gazdagabbak által lakott) családi házas övezetekben jellemző hagyományos nevek divatját, másrészt pedig a bevándorlók hatására Helsinki keleti részén gyakoribbá

¹ A kötetben szereplő, névvisezők számára vonatkozó adatok az avoindata.fi oldalról származnak, melyet utoljára 2019 augusztusában frissítettek. A névanyag gyors változására utal, hogy a jelenleg aktuális adatok mind a női, mind a férfinevek sorrendjét illetően eltérést mutatnak a kötetben szereplő, 2017 áprilisából származó adatokhoz képest.

váló muszlim neveket (*Fatima, Ibrahim, Ahmed*) emeli ki. Manapság a hagyományos, régi finn nevek (*Helmi, Iida, Siiri, Eetu, Onni*) adása jellemző, de új, nemzetközi nevek is megjelennek, mint az egyre divatosabbá váló *Noel, Oliver, Stella* és *Emma*. A finn névanyag azonban nemcsak kölcsönzés révén, hanem belső keletkezésű nevekkal is folyamatosan bővül. A 21. században váltak közszavakból névvé a következők: *Lumi* (< 'hó'), *Jade* (< 'jåde'), *Minttu* (< 'menta') és *Sisu* (< 'szívósság').

Az új finn nevek kapcsán merül fel a név nemhez kötésének problémája, a magyarban nem létező ún. uniszex nevek kérdése (98–101). Az egyes finn névalakokat ugyanis sokáig férfiak és nők is használhatták (hacsak jelentésük ezt ki nem zárta, pl. *Sisko* 'nővér', *Veli* 'fiútestvér'), így számos uniszex finn keresztnév van még ma is (pl. *Kaino, Rauni, Vieno*). A névteremtéssel vagy névalkotással létrejövő új nevek esetében az analógiák segítik a nemhez rendelést: például az *-o* végű keresztnévek (*Pirjo, Aino, Marjo* stb.) általában női, az *-a* végűek pedig (*Jukka, Mika, Oiva* stb.) férfinevek. Néha a jelentés egyértelműsít: a *Kevät* 'nyár', a *Vanilja* 'vanília' kislányok, míg a *Rymy* 'lárma' és a *Tahto* 'akarat' fiúk nevei lettek.

A kötet negyedik fejezete (103–129) a finnországi kisebbségek névhasználatát vizsgálja a svéd-finnek, a számik és az ortodoxok névhasználatára fókuszálva. A bevándorlás miatt egyre több az ún. többkultúrájú család; ebben a fejezetben az ő névhasználatukat is bemutatja a szerző, elsősorban a Finnországban élő orosz és észti nemzetiségű, illetve a muszlim vallású népesség névanyagára koncentrálna.

A monográfia következő része (131–146) a névadást szabályozó törvényekkel és a névválasztás legfőbb motivációival foglalkozik. Ebben áttekintést kapunk a névadást érintő (a magyarhoz képest meglehetősen gyakorlatias és lakonikus) szabályozásról, s példát kapunk arra is, milyen neveket nem engedélyez a finn névtörvény.

Finnországban legfeljebb három keresztnév adható, melynek bejelentésére a szülőknek a gyermek születése után két hónapjuk van. A finn névtörvény azt adja meg, milyen nem lehet a választott keresztnév. Nem adható olyan név, mely típusa vagy írásmódja szempontjából nem illeszkedik a finn névrendszerbe; szintén nem adható fiúnak női, lánynak férfinévi; családnév keresztnévként, sem pedig az apa vagy az anya keresztnévéből képzett *-poika* ('fiú') vagy *-tytär* ('lány') végű név; első keresztnévként ugyanaz, amelyet a gyermek testvére visel. Néhány esetben (pl. vallási okokból, vegyes házasság esetén) ezektől a szempontoktól el is lehet térni. Amennyiben a választott név ezeknek a kritériumoknak megfelel – legyen az akár teljesen új név vagy névalak is – bejegyezhető az anyakönyvbe, külön engedélyeztetni nem kell, és a magyarhoz hasonló névlista sincs Finnországban. A kötetben arra is kapunk néhány példát (135), mely nevek nem feleltek meg a felsorolt szempontoknak: férfinévként a *Sauris, Roniti, Lex, S.* vagy a *KingJames*, női névként pedig a *Toisaa, Ammu, Hukka* és a *Ravenheart* nem volt 2016-ban bejegyezhető.

A 'Boldog névnapot! – A finn névnapi kultúra' című hatodik fejezet (149–189) a finn névnapi hagyományokról, a névnapozás történetéről, illetve a mai névnapi szokásokról szól. Érdekes itt annak leírása, hogyan kerül egy új név a naptárba. Ezt követően a finnországi svédek, az ortodoxok és a számik névnaptárait, illetve a Finnországban már létező kutya-, macska- és lónévkönyveket is bemutatja röviden a szerző.

A hetedik fejezet kitekintés az európai és az észak-amerikai névadási szokásokra, elsősorban arra fókuszálva, hogyan hatottak ezek a finn szokásokra (191–210). Az európai

példák közt megjelennek a magyar keresztnévek és névgyakorisági listák is (196–197), azonban az ékezet több példa esetében is lemaradt (*Jazmin, Nora, Adam, David, Milan*).

A kötet utolsó, 'Keresztnévek a nyelv más területein' című fejezetéből (211–238) két témát emelek ki: a szerző bemutatja a keresztnévből származó névtípusokat és azok funkcióit, így a becenevet, a ragadványnevet (liikanimi) és a még meg nem született csecsemő ún. munkanevét (työnimi) (a finn és a magyar személynévterminusok részletes összevetéséről l. TAKÁCS 2017), valamint kitér a keresztnéveknek helynevekben és márkanevekben, illetve kereskedelmi nevekben való előfordulására is. Érdekes, színes része a kötetnek a keresztnévek frazémákban és közszóként való használatának bemutatása is (235–238).

A monográfiát névlista zárja (239–261), melyben a finn nevek és névnapok mellett a finnországi svédek, ortodoxok és számik nevei is helyet kaptak. Kiemelendő a kötetnek az a sajátossága, hogy nagymértékben támaszkodik nyomtatásban meg nem jelent szakdolgozatok korpuszaira és eredményeire. Bár a magyar névtanban alig szokás az ilyen jellegű kiadványok forrásként való használata, ezek összegyűjtött (sok esetben speciális) személynévanyaguk miatt feltétlenül figyelmet érdemelnek.

3. Az ismertetett mű szép példája a legjobb értelemben vett tudományos ismeretterjesztésnek, példaértékű korpuszelemzései pedig SAARELMA-PAUKKALA névtárszerkesztői rutinját dicsérik. A kötetről készült egyik finn ismertetés (KOTILAINEN 2018) hibaként rója fel, hogy bár a cím finn névadási trendek bemutatását ígéri, túl hangsúlyossá vált az egyéb nyelvek személynévhasználatához kapcsolódó kitekintés. Úgy vélem, ez a sajátosság a mű ismeretterjesztő jellegével magyarázható, és semmiképp sem vált a kárára.

Hivatkozott irodalom

- AINIALA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA – SAARELMA, MINNA 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- AINIALA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA – SAARELMA, MINNA 2012. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOTILAINEN, SOFIA 2018. Katsaus 2000-luvun suomalaisiin etunimiin. *AGRICOLA. Suomen humanistiveikko*. <https://agricolaverkko.fi/review/katsaus-2000-luvun-suomalaisiin-etunimiin/>
- SAARELMA, MINNA 2006. *Nimipäiväjuhlat*. Kirjapaja, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA 2007. *Nimi lapselle*. Minerva, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA 2011. *Koirien nimipäiväkirja: Bella, Niksu vai Romeo*. Minerva, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA szerk. 2018. *Yliopiston nimipäiväalmanakka 2019*. Helsingin Yliopisto, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA – BLOMQUIST, MARIANNE 2012. *Kissojen nimipäiväkirja: Viiru, Nöpö vai Kassinen?* Minerva, Helsinki.
- TAKÁCS JUDIT 2017. Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévfajták köréből. *Névtani Értesítő* 39: 131–141.

TAKÁCS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-0893>

Eszterházy Károly Egyetem

Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

RACHEL THWAITES, *Changing Names and Gendering Identity. Social organisation in contemporary Britain* [Házassági névviselés és az identitás nemi vonatkozásai. Társadalmi szerveződés a kortárs Nagy-Britanniában]

Routledge Research in Gender and Society 54. Routledge, London – New York, 2017.
154 lap

1. RACHEL THWAITES könyve a Névteni Értesítő olvasói számára unikum lehet, szerzője ugyanis nem nyelvészetből, hanem szociológiából szerzett doktorátust 2013-ban az egyesült királyságbeli Yorki Egyetemen. A kötet a disszertációjának átdolgozott változata, amely nem a nevekként mint formai-strukturális egységekkel foglalkozik, hanem a névviseléssel, melyet az egyéni és nemi identitást megmutató performatív cselekedetként értelmez: a nevek társas és társadalmi szituáltsága felől közelíti meg a vizsgálatba bevont brit nők egy specifikus életpillanatát, a házasságkötést, amely az addig viselt nevük módosítása vagy megtartása közti választás elé állítja a résztvevőket.

2. THWAITES kutatásának módszertana egyértelműen követi a társadalomtudományok vegyes adatgyűjtési technikákat alkalmazó, módszertani pluralitásra törekvő irányvonalát. A kötet alapfogalmait és a kutatás társadalmi kontextusát tisztázó bevezetést (1–21) követő, a metodológiát részletesen tárgyaló második fejezetből (22–31) megtudhatjuk, hogy a szerző kérdőívekre és mélyinterjúkra egyaránt támaszkodott. Bár az előbbi megoldás elsősorban kvantitatív, az utóbbi pedig kvalitatív adatok kinyerésére alkalmas, a kutató kérdésfelvetései egyértelműen kvalitatív episztemológiai orientáció felé tolták a kutatás fő irányát. A könyv ugyanis arra összpontosít, hogy a brit nők mit tesznek a családnévükkel a házasságkötés után, és ez milyen hatással van a saját (nemi) énjükre. E kérdés tárgyalása értelemszerűen interpretivista megközelítést kíván, amely nemcsak a legvalószínűbb mintázatokat kívánja számba venni, hanem több lehetséges értelmezését is a női szerepek névválasztáson keresztül való megélésének. A kvalitatív alapozású vizsgálatok során így sokszor nem a reprezentativitás eszménye dominál, ahogy THWAITES maga is nemvalószínűségi mintavételt alkalmazott. Ennek során egy olyan, 102 fős adatközlői populációt alakított ki, amelyben 75 nő megváltoztatta, 27 pedig megtartotta születési családnévét. A minta az életkor szempontjából szándékosan sokszínű: a legidősebb adatközlő az 1940-es években házasodott, míg a legfiatalabb 2011-ben. Az interjúkhoz 16 olyan személyt választott ki a szerző, akik a kérdőív kitöltése során jelezték, hogy a kutatás későbbi fázisában is szívesen vállalnának szerepet. A szociológus módszertani leírása nyelvészek számára is példaértékű abban a tekintetben, hogy többször is reflektál kutatói döntéseire, illetve nemcsak az adatgyűjtési módszereket, hanem az adatelemzési eljárásokat, a felhasznált szoftvereket is bemutatja e fejezetben.

3. A nevek és a hagyomány kérdését tárgyaló első elemző, a könyvben harmadik fejezet (33–50) az adatok tág társadalmi kontextusba helyezésével indít. Az ANTHONY GIDDENS (1996) által „kései”, ZYGMUNT BAUMAN (2011) által pedig „folyékony” modernitásnak

nevezett jelenségre alapozva a szerző azt fejtegeti, hogy a névadás is azok közé a modernitás korában magától értetődőnek vett társas szerveződések közé tartozik, amelyek a 20. század második felére újraértelmeződtek. E folyékonyság vagy flexibilitás abban mutatkozik meg, hogy miközben a tradícióra való hivatkozás legitim érv marad minden társadalmi kérdésben, némely területen sokkal nagyobb mozgástér nyílik. Ilyen a házasodó brit nők névválasztása is, amely korábban kizárólag a patriarchális hatalmi struktúrákhoz kötődött, mára viszont többféle egyéni és kollektív szempont munkálhat a döntések mögött. Ugyanakkor e szabadság nem adatott meg THWAITES minden adatközlőjének: a hat skóciai résztvevő például koruk általános, kulturálisan kötött normájaként értelmezte a férj családnevének felvételét. A szerző kvantifikált adatait tartalmazó egyik táblázatból az derül ki, hogy a férj családnevét felvevőknek csupán a harmada értelmezi ezt kizárólag saját döntéseként, míg a névmegtartók esetében egyetlen válaszadó kivételével mindenkinél szerepet játszott az egyéni akarat érvényesítése. Mindezt THWAITES a csend szociológiai koncepciója felől értelmezi, amely a hagyományok csendben, reflektálatlanul történő elfogadását jelenti.

A negyedik fejezet (50–60) azon nők narratíváit tárgyalja, akik a tradíciók helyett választásként élték meg a férj családnevének felvételét. A saját döntés felőli értelmezés azonban nem zárja ki azt, hogy a társadalom hagyományos elvárásai és az egyén igényei dialektikusan működjenek együtt. A mélyinterjúk tanulságai ugyanis arra mutattak rá, hogy e nők a szeretet és az elkötelezettség ily módon történő kimutatásaként tekintettek a partner nevének felvételére, céljuk elsősorban a leendő férj és családja boldoggá tétele volt. A választás tehát nem jelent teljesen szabad döntést: a szerző a választásnak – az ő szavaival élve – nemiesített (*gendered*) természetére mutat rá. Efféle döntéshozatal ugyanis az adatközlők körében csak a női oldalról történt: a férfiak ilyen módon nem kívánták kifejezni a hűségüket, és tőlük ezt nem is várja el a széles értelemben vett társadalom.

A könyv ötödik fejezete (61–72) a nevek politikája felé terelte a leírás gondolatmenetét, amely szerint a nevek, a névadás, illetve ezek törvényi szabályozása reprezentálja azt, hogy kinek van hatalma, autoritása és kontrollja mások felett. THWAITES történelmi példaként azokat az afrikai rabszolgákat említi, akiknek az Egyesület Államokba érve a rabszolgatartók új neveket adtak, hogy megváltoztassák az identitásukat, biztosítva ezzel alárendeltségüket. A magyar olvasónak sem kell messzire mennie ahhoz, hogy ilyen névideológiai törekvésekkel találkozzon a történelemben: elegendő az etnikai hovatartozásról árulkodó családi nevek „magyarosításának” tendenciájára gondolni a 20. század folyamán. A szerző a névadás ilyen jellegű politizáltságával hozza párhuzamba a házassági név felvételét is, amelynek történeti beágyazottsága patriarchális hatalmi viszonyokra vezethető vissza. Mivel a nemi hierarchiáról és társadalmi értékekről élénk vita folyik napjainkban is, a feminizmus kérdése nem kerülhető meg az új trendek megjelenésének bemutatásakor. Azért sem, mert THWAITES magukat feministának valló névmegtartó adatközlői közül többen politikai tettként is értelmezték e személyes döntésüket, amelyet a társadalom egyenjogúsága érdekében vállalt egyéni cselekvésként éltek meg. A szerző azonban óva int attól, hogy a névmegtartást standard feminista ágendaként értelmezzük, hiszen az éppen a választás lehetőségét vonná meg az érintettektől.

A kötet következő fejezete (73–94) az eddigi koncepciókat összegezve tárgyalja a kérdést: a férfi- és női szerepek eltérő megélése felől közelít a házassági névviselés status quója felé. Elemzései ugyanis arra futnak ki, hogy a férj családnevét felvevők leggyakrabban szerelmi narratívaként beszélték el ezt az életeseményt, míg a névmegtartók

éppen azt kifogásolták, hogy a szerelem egalitárius ideáljának ellentmond az, ha a házassuló felek közül csak a nőtől várják el, hogy magát házasként reprezentálja a világ felé a nevén keresztül. A szerző ezt úgy foglalta össze, hogy a névmegtartó adatközlők szerint a „név megváltoztatása nem a szeretet és az elköteleződés jele, mint maga a házasság, hanem az egyenlőtlen nemi viszonyoké” (88, fordítás: Sz. G.).

A hetedik fejezet (94–116) a status quo gondolatát viszi tovább, történeti perspektívába helyezve. Ha magunk elé képzelünk egy családfát, például egy nagy nemesi család genealógiáját, akkor azt láthatjuk rajta, ahogyan a nők vonalai elhalnak (hiszen a nők családnevei nem öröklődnek), a férfiak vonalai viszont továbbmennek. Ez a felismerés THWAITES egyes adatközlői számára a házassági névviselési forma módosítását motiválta: ők ugyan a házasságuk elején még a születési nevüket használták, a gyermekük születésekor azonban felvették férjük családnevét. E döntések mögött performatív célok munkáltak, vagyis az, hogy a külvilág felé e nők egy szoros kapcsolatot ápoló, összetartó család képét mutassák azáltal, hogy ugyanazt a nevet viselik, mint a család többi tagja.

A könyv utolsó két fejezetéről (117–135, 136–145) elmondható, hogy némiképp talán kilógnak a teljes szövegből: az olvasó már nem kap túl sok adalékot a korábban tárgyalt kérdésekhez, inkább azok valamilyen módon történő újrainterpretálása valósul meg. Ezekben a szerző azt hangsúlyozza, hogy a nemi identitás a névviselési gyakorlatokon keresztül reprodukálódik, és azok, akik születési nevüket viselik a házasságkötés után, némiképpen felforgatják a társadalom rendjét, emiatt pedig újra és újra magyarázatot kell adniuk a döntésükre. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy egyes törvényhozói lépések azt mutatják, ez a felforgatás vagy határátlépés talán egyre kevésbé értelmeződik felforgatóként. Ez a magyar jogi terminológiában is megfigyelhető, például abban, hogy a kizárólag nőkre utaló *leánykori név* fogalmát és terminusát felváltotta a *születési név*, az *asszonynév*-ét pedig a *házassági név*.

4. RACHEL THWAITES könyve a nyelvész olvasó számára sokféle tanulsággal szolgálhat. Egyrészt rámutat arra, hogy a nevekről alkotott általános tudásunkhoz mennyi adalékkal szolgálhat a szociológiai nézőpont. A szerző közérthető és befogadható módon tárgyal olyan társadalomtudományi koncepciókat, mint a kései modernitás vagy a performativitás, miközben empirikus adatai mellett remekül mutat be szemléltetésként történeti, illetve bibliai példákat is.

Másrészt a kötet betekintést ad a nemek társadalomtudományi vizsgálatának (ha úgy tetszik: a társadalmi nemek tanulmányozásának) kérdéseibe a kevésbé szakavatott olvasók számára is. A Routledge Research in Gender and Society című sorozatán belül is ritka az olyan témafelvetés, amely ilyen jól demonstrálná, hogy a nemekhez kapcsolódó társas jelentések, elvárások milyen mértékben vannak jelen mindannyiunk életében még a névviselés terén is. Nagy érdeme a könyvnek, hogy a szerző harag és részrehajlás nélkül mutatja be a házassági névviseléshez kapcsolódó különböző lehetséges döntéseket és az azok mögött fennálló társas hierarchiákat.

Harmadrészt az sem elhanyagolandó, hogy bár THWAITES munkája a kortárs Nagy-Britannia társadalmi viszonyait írja le, a jogi és kulturális kontextus Magyarországon sem tér el radikálisan, így a brit szociológus kutatása akár mintaadónak is tekinthető. Egy magyar nő bevonásával elvégzett hasonló vizsgálat nagyon gyümölcsöző volna mind a magyar nyelvészet és névtan, mind a szociológia és más társadalomtudományok számára.

Hivatkozott irodalom

- BAUMAN, ZYGMUNT 2011. *Liquid Modernity*. Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, ANTHONY 1996. *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.

SZABÓ GERGELY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8553-1227>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

UOC Universitat Oberta de Catalunya

Estudis d'Arts i Humanitats

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT, *Az írói névadás sajátosságai.*

Karinthy Frigyes művei alapján

Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK
Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2018.
198 lap

1. VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT írói névadással foglalkozó könyve kettős célt szolgál: első négy fejezete magát az írói névadás jelenségét tárgyalja, az ötödik fejezet pedig kifejezetten Karinthy Frigyes írói névadására koncentrál. A szerző a könyv bevezetésében tematizálja az írói névadás vizsgálata kapcsán felmerülő terminológiai problémákat, melyeket szerinte az elméleti és módszertani bizonytalanságok okoznak (9). A monográfia megírásával az volt a célja, hogy egységes terminológiát és egységes szempontrendszert hozzon létre, amely bármely mű írói neveinek az elemzésére alkalmas. A neveket funkcióik felől közelíti meg, és fontosnak tartja az egyes szövegek elhelyezését is az írói életműben (10). A könyv öt regény (az Utazás Faramidóba, a Capillária, a Kötéltánc, az Utazás a koponyám körül és a Mennyei riport), valamint egyéb szövegek, novellák és humoreszkek, illetve a Tanár úr kérem írói névadását elemzi. A kötet hatodik fejezetében összegzést, kitekintést kap az olvasó, melyet irodalomjegyzék és a mellékletek követnek.

2. A könyv második fejezete az írói névadás kutatásának módszertani megközelítését taglalja (11–35). A szerző szerint a terminológiai bizonytalanság a vizsgálati szempontok nem eléggé körülhatárolt voltának a következménye. A KOROMPAY KLÁRA (2011) által javasolt *irodalmi névadás* terminus helyett, de némiképp annak nyomán általános érvennyű fogalomként az *irodalmi névtan* terminust ajánlja. Feltételezhető, hogy a terminushasználat különbségének oka az, hogy a fogalom megnevezése két eltérő nézőpontból történik. Míg a KOROMPAY által alkalmazott kifejezés inkább a gyakorlat, az elnevező felőli megnevezést feltételez, addig VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT a terminuskeresés és az egységesítés irányából jut el az *irodalmi névtan* kifejezés alkalmazásáig, a nemzetközi szakszavak alakjának figyelembevételével.

A szerző szerint az írói névadás által vizsgálendő névanyaghoz tartozik minden, az irodalmi szövegben szereplő tulajdonnév, így kiemelten foglalkozik az irodalmi művekben használt nevek valósághoz való viszonyával. Véleménye szerint egy mű névtani elemzésekor elengedhetetlen megállapítani, hogy a benne előforduló nevek közül melyek léteztek valójában, és melyek azok, amelyeket a szerző hozott létre. WOLFGANG ISER (2001) és TÓTH LÁSZLÓ (2014) elgondolása alapján azt az álláspontot képviseli, hogy a fikcionális irodalmi szövegben a névviselők valósága csupán a valóság látszatát kelti, ezért ezekre a szereplőkre a *kvázivalós névviselők* kifejezést alkalmazza. A névválasztással és névteremtéssel létrejött neveket *fiktív írói nevek*-nek nevezi, a névalkalmazás által adott neveket pedig *valóságos írói név*-nek. A névválasztás és a névteremtés módszerei azokban az esetekben állnak az író rendelkezésére, amikor a névnek nem létezik valós névviselője a szövegvilágon kívül. Ebben a modellben azok az esetek sorolhatók a névválasztás körébe, amikor egy már létező, de konkrét személyhez nem kötődő nevet használ fel az író, a névteremtés pedig azokban az esetekben valósul meg, amikor az író maga hozza létre az adott nyelvközösségben korábban nem létező nevet. TAKÁCS EDIT hangsúlyozza az írói nevek névkompetencia-függő voltát is, valamint az újabb szakirodalmi trendeknek megfelelően foglalkozik a névvel való megjelölés hiányának okaival és céljaival. Kiemeli, hogy az írói névadás vizsgálata során nemcsak a tulajdonneveket kell tekintetbe venni, hanem minden olyan nyelvi elemet, amely tulajdonnévi szerepben van. Emellett úgy gondolja, hogy az író névadás elemzése kapcsán a vizsgálat körét az összes tulajdonnévfajtára ki kell terjeszteni. Rendszerében az *írói név* az író által meghatározott céllal teremtett, választott vagy alkalmazott név. Külön kategóriaként tartja számon az *intertextuális írói nevek*-et is: azokat a neveket sorolja ide, amelyek névalkalmazás által jönnek létre, és viselőik egy másik irodalmi szöveg valóságában léteznek.

A harmadik fejezet az írói nevek sajátosságait taglalja (37–62). A szerző célkitűzése annak megismerése, hogy milyen funkciójuk és hatásuk lehet az írói neveknek, illetve milyen célokat képes velük elérni az író. Emellett azt is vizsgálendő kérdésnek tekinti, hogy az írói nevet milyen tulajdonságai teszik alkalmassá arra, hogy az adott funkciókat ellássa. Fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az egyes funkciók nem tisztán elkülönült típusokat jelentenek. Az írói nevek alapfunkciójának tekinti a fikcionalizálást: azt, hogy a szöveg által teremtett világ valóságát hitelesítsék. A nevek értelmezése azért is sajátos, szubjektív folyamat, mert az objektív információkon kívül számos, kifejezetten szubjektív jelentésem is kapcsolódik hozzájuk, például hangulatok, emlékek. Mindemellett a név egyéni vetülete mellett vizsgálni szükséges annak közösségi-társadalmi vetületét is. A tulajdonnév befogadóra gyakorolt hatásának bizonyos típusai sokszor a névviselőktől függetlenül, a jelölők által keletkezhetnek. A hatást ebben az esetben az eltérő íráskép, a pusztán hangzás vagy a névnek valamely közszóval való hasonlósága, összecsengése adja, s a hangzásbeli hatás a névhasználó közösség nyelvéhez viszonyítva értelmezhető. A szerző hangsúlyozza továbbá a becenevek vizsgálatának fontosságát a szépirodalmi szövegek esetében, ugyanis e nevek magukon viselik valamely környezet, társadalmi réteg színeit, illetve a megnevezettek iránti érzelmi különbségek is dekódolhatók általuk. Az írói névadás vizsgálatakor fontos szempont lehet még a személynevek és a társadalmi rétegek közötti összefüggések figyelembevétele is.

A kötet negyedik része Az írói névadás mint írói eszköz címet viseli (63–73). A szerző az írói névadás kutatása kapcsán fontosnak tartja azokat a kivételes eseteket, amikor maga az író nyilatkozik a névválasztásról egy adott mű esetében. Úgy gondolja ugyanis, hogy

az írói magyarázat bizonyítja a névadás tudatosságát. Mivel az irodalomban a valóság és a fikció nem mindig válik el egymástól, fontos feladat az írói névadás kutatásában a kvázi-valóság és a fiktív névcsoporthatárolása. Az írói névadás vizsgálata ugyanakkor nem azonos a kvázi-valóság és a fiktív denotátumok szétválasztásával: a döntő szempont egy lehetséges vizsgálati modell alkalmazására az író által elérni kívánt hatások értelmező megkülönböztetése és rendszerezése.

A névtelenség kapcsán a szerző egyetért KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES-nek azzal az elképzelésével, hogy a névvel való megnevezés hiányát a teljes névrendszeren belül kell elhelyezni (vö. pl. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY 1999). A névtelenség kérdéskörére Karinthy-nak A púpos című novelláját hozza példaként, és bemutatja a névtelenség lehetséges funkcióját a szövegben. Fontos tényezőként említi a névvariációk vizsgálatát is, ugyanis úgy gondolja, hogy a szereplők egymáshoz való viszonya és annak változása is feltárulhat a névváltozatok révén.

Mint ahogyan arról már szó volt, az ötödik fejezet foglalkozik kimondottan Karinthy Frigyes írói névadásával (75–142). A szerző azt vizsgálja, hogy Karinthy hogyan alkalmazta az írói névadás lehetőségeit akár művenként eltérő írói céljának elérése érdekében. Ahogyan az a fentiekből is kiderült, VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT kutatásában fontos szempont a név és valóság szorosabb vagy lazább összefüggésének feltárása, illetve hogy az egyes művek sajátosságai milyen hatással lehetnek a névanyag feldolgozására. A szerző módszere az, hogy az általa felsorolt megközelítési módokat (pl. anonimitás, névváltoztatás, illetve névvariációk alkalmazása, intertextuális nevek) alkalmazza sorra a regények elemzésekor, regényről regényre haladva. Véleményem szerint az az elemzőmód is szemléletes lenne, ha az egyes megközelítésekhez hozna kifejtett példákat az életmű különböző darabjaiból, tehát az elemzés rendezőelvét az egyes lehetséges vizsgálati szempontok adnák a regények külön-külön történő vizsgálata helyett.

Elsőként az Utazás Faramidóba című regényt elemzi (79–82). Ennek érdekessége az a kérdés, hogy Karinthy a solresol mesterséges nyelvet vette-e alapul, vagy – kevésbé valószínű – véletlen egybeesésről van szó a nevek jelentését illetően. A Capillária című regény kapcsán (82–84) a szerző kiemeli azt a tényt, hogy sok olyan tulajdonnév van benne, amely az ő rendszerezésében nem írói név, hanem csak hivatkozásképp jelennek meg a szövegben, viselői nem szereplői a regénynek (pl. *Nietzsche*, *Ady Endre*, *Flaubert*, *Strindberg*, *Zola*). A Kötéltánc című, harmadikként elemzett regényben fontos szerepet kap a névtelenség és a névvariációk alkalmazása (85–88). A negyedik regény az Utazás a koponyám körül (90–102). VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT szerint az ebben alkalmazott nevek hozzájárulnak ahhoz, hogy a fikció és a valóság látszólag fedjék egymást. Hangsúlyozza, hogy ennek a regénynek a névadása kapcsán kutatása arra korlátozódik, hogy felfedje a különböző személynevek mögött rejtőző kortársak kilétét. Célja az, hogy feltárja, a valóságos írói nevek milyen szerepekben tűnhetnek fel egy szubjektív élményt feldolgozó regényben. Az ötödikként elemzett regény a Mennyei riport, amelynek kapcsán a fiktív és a valóságos írói nevek nem írói nevektől való elkülönítése válik jelentőssé (102–112).

A könyvben Karinthy Frigyes regényein túl vizsgálat tárgya az író novelláinak és humoreszkjeinek írói névadása is (113–140). Az utóbbiak esetében a nevek komikumteremtő szerepének sokszínűsége is kiemelt szerepet kap az elemzésben. Végül a Tanár úr kérem című szatirikus alkotás kapcsán leginkább a valóságos írói és a fiktív írói nevek elkülönítésével foglalkozik a szerző (136–140).

3. A kötetet összegzés, kitekintés (143–144), angol nyelvű összefoglaló (145–152), irodalomjegyzék (153–175) és olyan szemléletes mellékletek zárják (177–198), mint a kvázivalós névviselők valódi megfelelői, valamint a Tanár úr kérem című szöveg nevei kapcsán Karinthy osztálynévsorai vagy épp osztályfőnökeinek listája.

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT munkájának érdeme a szempontbeli gazdagságon túl az, hogy a szakirodalmi terminológia tisztázására is eredményes kísérletet tesz. A VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT által alkalmazott terminológia sokban épít TÓTH LÁSZLÓ 2014-es disszertációjának elméleti megközelítésére, helyenként tovább is gondolja azt. A könyv első részében megfogalmazott elméleti következtetéseket a szerzőnek sikerült szisztematikusan alkalmaznia a monográfia második, gyakorlati megközelítésű részében. A munka nemcsak a Karinthy-életművel foglalkozó kutatók számára lehet információértékű, hanem illeszkedik az írói névadás vizsgálatának megújítását célzó kötetek sorába.

Hivatkozott irodalom

- ISER, WOLFGANG 2001. *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Ford. MOLNÁR GÁBOR TAMÁS. Osiris Kiadó, Budapest.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1999. A tulajdonnév hiányáról Németh László irodalmi (írói) névadása ürügyén. *Magyar Nyelvjárások* 37: 305–309.
- KOROMPAY KLÁRA 2011. Az irodalmi névadás fogalmáról. *Létünk* 3: 86–93.
- TÓTH LÁSZLÓ 2014. *Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában – Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben. Különös tekintettel Hollóidő című regényére*. Doktori (PhD) disszertáció. PPKE BTK, Piliscsaba.

PÁJI GRÉTA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9132-6783>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Sonstige Namenarten. Stiefkinder der Onomastik [Egyéb névtípusok. A névtudomány mostohagyermekai]

Szerkesztők: RITA HEUSER – MIRIAM SCHMUCK
de Gruyter, Berlin–Boston, 2018. 451 lap

1. A Mainzi Tudományos és Irodalmi Akadémián 2014-ben azonos címmel rendezett konferenciájának kötetében egy kivétellel német nyelvű tanulmányok olvashatók, öt nagy tematikus egységbe rendezve.

2. Az első, helynevekkel foglalkozó egység első két tanulmánya sziklamászóutak elnevezéseit vizsgálja. MIRIAM SCHMIDT-JÜNGST a délfrank Jura sziklamászóútjai kapcsán azt emeli ki, hogy az 1980-as évektől kezdve sokkal kreatívabb neveket kapnak, illetve nehézségi fokozatuk nagyban befolyásolja a névadást (3–27). CATHARINA SCHARF 2014-es

disszertációjának főbb eredményeit foglalja össze tanulmányában: több mint 5600 észak-tiroli mászóútnevet vizsgált szemantikai, grammatikai, valamint más névtípusokhoz és a névadókhoz kapcsolódó szempontok alapján (29–44). THOMAS STOLZ és INGO H. WARNKE írása olyan 20. század eleji holland és német gyarmati neveket vet össze, amelyekben legalább egy-egy elem a gyarmatosítók nyelvéből került a névbe (45–68).

E rész utolsó tanulmányában (69–98) CHRISTIAN ZSCHIESCHANG a vízimalmok köznevi megjelölésének tulajdonnévvé válását mutatja be brandenburgi és környékbeli adatokra támaszkodva. Amellett érvel, hogy e nevek kapcsán – csakúgy, mint más névtípusok, például a dülönevek vagy a nemesi nevek esetében – érdemesebb *képzés* helyett *kialakulás*-ról beszélni.

3. A tárgyneveket vizsgáló rész első írásában MEHMET AYDIN a tulajdonnevek egy különleges csoportját, a háztartási eszközök és irodai berendezések elnevezéseit tárgyalja kérdőíves vizsgálat alapján (101–120). ANNA RÜCKERT francia és német csokoládénevek elemzése során arra jut, hogy makroszerkezetileg egyik nyelvben sem mutatható ki prototipikus csokoládénév; a nevek igen változatosak (121–152). Mikroszerkezetileg azonban egységesebb a kép: a nevekben mindkét nyelvben a már meglévő szókészlet felhasználása, továbbá a szóképzés hagyományos mintái dominálnak.

A magyar olvasók számára különösen érdekes lehet FIORENZA FISCHER és HOLGER WOCHLE írása (153–173), hiszen a szerzők olasz, román és magyar folyószámlaszolgáltatások neveit elemezik kvantitatív, illetve kvalitatív módon, hangtani-grafematikus, morfológiai és szemantikai szempontok alapján. A bankszektor szerkezeti változásainak rövid áttekintése után a vizsgált 218 olasz, 82 magyar és 72 román elnevezés elemzésekor a következőket állapítják meg: A bank-ügyfél kapcsolatban a kiéleződő verseny, illetve az információbőség, a nagyobb fokú pénzügyi tudatosság és mobilitás miatt a bankok pozíciója gyengült, az ügyfeleké viszont erősödött. A potenciális ügyfelek figyelmét az őket megszólító, részben nem konvencionális terméknevekkel igyekeznek felkelteni a bankok. Ez a trend különösen Olaszországban érzékelhető, ahol a – sokszor szlogenszerű – nevekben rengeteg az idegen, elsősorban angol nyelvű elem. A nevekben feltűnő a személyes és a birtokos névmások gyakori jelenléte, amely a személyes bevonódást célozza. Romániában és Magyarországon ezzel szemben még igen sok a tradicionális elnevezés; a felhívó funkció nem jellemző, illetve nincsenek hangtani-grafikus különlegességek sem.

Ezt az egységet két, filmcímekkel foglalkozó írás zárja. ANNE ROSAR a Németországban 1985-ben, illetve 2011-ben legsikeresebb 100-100 film címének szerkezetét, illetve fordítását összevetve azt a következtetést vonja le, hogy az egyszerű filmcímek erősen domináltak mindkét évben, a főnévi címek aránya még nőtt is az eltelt évek alatt, a német nyelvű filmcímek pedig egyre inkább az eredeti (elsősorban angol) nyelvűeknek adják át a helyüket (175–189). ANDREA SCHELLER az elmúlt ötven év csehországi filmcímadási tendenciáit elemzi, kitekintéssel a német helyzetre (191–205). A legérdekesebb megállapításai, hogy a cseh filmcímek között meglepően nagy arányban jelennek meg a mondat formájú címek, illetve hogy az ezredforduló óta gyorsan tör előre az eredeti filmcímek megtartása.

4. A harmadik egységben az eseménynevek kerülnek a fókuszba. SARA TINNEMEYER (209–237) az ugyanarra a gyilkosságsorozatra vonatkozó két potenciális megnevezést teszteli lexikai-szemantikai, illetve grammatikai szempontból, hogy megállapíthassa, mennyire

tekinthetők tulajdonneveknek az alapvetően köznévi szerkezetű eseménymegnevezések. SUSANNE FLACH, KRISTIN KOPF és ANATOL STEFANOWITSCH diakrón vizsgálata arra mutat rá, hogy a *-gate* utótag a *Watergate-ügy* után mind az (amerikai) angol, mind a német nyelvterületen kezdetben nagyobb politikai botrányok megnevezésében játszott szerepet, manapság viszont – elsősorban a német nyelvben – inkább jelentéktelen és a média által felfújtt ügyek megnevezésének része (239–268). EDGAR HOFFMANN az oroszországi gazdasági események megnevezéseit hasonlítja össze két, a marketingben szintén fontos szerepet betöltő névfajttával: az áruk és szolgáltatások, illetve a kereskedelmi szervezetek neveivel (269–285). KATHRIN DRÄGER az elmúlt ötven év németországi vásárneveinek elemzése alapján arra jut, hogy ezek a megnevezések tulajdonneveknek tekinthetők, ám nem tipikusak: egyre jellemzőbb rájuk a kételeműség, vagyis egy állandó főcímből és egy változó alcímből állnak (287–299). Az osztályozásuk sem egyértelmű: rokonságot mutatnak az eseménynevekkel, a tárgynevekkel és a vállalkozásnevekkel is.

5. A személy- és intézményneveket tárgyaló rész első tanulmányában ELISABETH FRITZ egy brit internetes fórum mintegy 300 felhasználónevének vizsgálatából azt a következtetést vonja le, hogy a felhasználónevek nem tekinthetők teljes értékű pseudonimának. A felhasználók szólítóneve (beceneve) ugyanis sokszor megjelenik a bemutatkozó szövegekben (maguknak a felhasználóneveknek is majdnem a felében), és a bonyolultabb felhasználóneveket sem feltétlenül változtatlan formában használják (303–329). Így a kommunikációs érték alapján inkább kvázihivatalos neveknek tarthatók, amelyeket ugyan megkövetel a technológia, de a kommunikációban informálisabb formáknak adják át a helyüket. KATHARINA PROCHAZKA tanulmánya osztrák labdarúgó-egyesületek neveit hasonlítja össze elsősorban német egyesületekével (331–349). Az osztrák nevekben az alábbiak közül kettő vagy több komponens szerepel: a futballklub rövidítése, valamilyen, az egyedivé tételt szolgáló, és talán meglepő módon leginkább nőnemű ragadványnév, földrajzi megnevezés, valamint (év)szám. STEFANIE BRANDMÜLLER több mint 500 rajnapfalzi általános, közép- és kisegítő iskola, illetve óvoda nevének szerkezeti elemzése alapján megállapítja, hogy az iskola- és az óvodanevek több (formai, lexikai és szemantikai) szempontból is eltérnek egymástól (351–379).

6. A nyelvtani, illetve helyesírási szempontokat előtérbe állító utolsó rész első írásában JULIA FRITZINGER arra világít rá a tulajdonnevek és a köznevek határmezsgyéjén elhelyezkedő megnevezések vizsgálata során, hogy ezek különleges státusa a toldalékolásuk során is megnyilvánul (383–406). PETRA EWALD a Duden helyesírási szótár 26., 2013-as kiadásának G és M kezdőbetűs anyaga alapján arra mutat rá, hogy a tulajdonnevek ugyan nem a magját adják a lemmaanyagnak, de nem is marginálisak (407–432). A legtöbb a makrotoponímiai lemma, gyakoriságban ezt követi a személynevek és a tárgynevek csoportja. A felvétel fő szempontja az adott név ismertsége, illetve használatának gyakorisága, de az írásmód nehézsége, az adott név viselőjéről való megemlékezés, illetve a régebbi kiadások gyakorlatának kritika nélküli átvétele is szerepet kaphat benne. A kötetet záró tanulmányban ANNE ZASTOW 19. századi helyesírási szabályzatok és irodalmi szövegek alapján arra a következtetésre jut, hogy az idegen nyelvű tulajdonnevek közül csak a prototipikus, kizárólag tulajdonnévi elemekből álló nevek (vagyis főleg a személy- és helynevek) írásmódja tekinthető változatatlannak: a köznévi elemeket is

tartalmazó nevek (a korpuszban elsősorban tárgynevek) írásmódja jobban ki van téve a köznévi írásgyakorlatban megjelenő változásoknak (433–451).

7. Az igényesen szerkesztett, sok táblázatot, diagramot tartalmazó kötet méltán kelteti fel a figyelmet az alcímbe is jelzett névtani „mostohagyerekek” vizsgálata iránt, bár korántsem fed le minden lehetséges, a személy- és helyneveken túli névtípust.

KOZMA JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8294-2178>

Nyelvtudományi Intézet

„A véges végtelen.” Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára

Szerkesztők: HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER. Savaria University Press, Szombathely, 2017. 184 lap

1. A Vörös Ferenc 60. születésnapjára készült kötet 19 írást tartalmaz, melyek – az elsősorban köszöntő jellegűeken túl – a nyelvtudomány több diszciplináját képviselik (dialektológia, stilsztika, nyelvtudomány-történet, szociolingvisztika, névtudomány). Ezek közül a hét névtani témájú tanulmányt ismertetem a következőkben. A kötet az ünnepelt köszöntésével kezdődik, melyben a szerkesztők röviden ismertetik Vörös Ferenc munkásságát (11–12); ezt követik az egyes szerzők írásai.

2. BAUKO JÁNOS tanulmánya a névszemiotikai tájképben előforduló extralingvális jeleket vizsgálja (13–26). A névszemiotikai tájképet a névtáblákon, köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken szereplő tulajdonnevek, illetve ezeket kísérő extralingvális jelek (emléma, fénykép, rajz, szobor stb.) alkotják. A nyelvi tájkép az emberek által formálódik, s kutatása interdiszciplináris jellegű, felhasználja több tudományterület eredményeit. A szerző példákkal és képekkel mutatja be a személynevekre, helynevekre és intézménynevekre utaló extralingvális jeleket.

BENŐ ATTILA egy számítógépes adatbázist állított össze a román eredetű magyar családneveket érintő eddigi kutatások alapján, s e családnevek hangalaki, morfológiai szerkezetének módosulásait vizsgálja a fonológiai és morfológiai adaptáció szempontjából (27–32). A hangtani adaptációs eljárás során a fonémacsere, a mássalhangzó-torlódás feloldása és a hangrendi kiegyenlítődés dominál, a morfológiai jelenségek közül pedig a képzőcsere és az analógias képzők érvényesülése. Ezekre láthatunk példákat tanulmányában.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ és CSERNICKÓ ISTVÁN az ukrainai kisebbségek névhasználatának jogi szabályozását ismerteti, különös tekintettel a kisebbségi magyarokra (33–42). Bemutatják a névhasználatra vonatkozó jogszabályok történeti változásait a szovjet időszak végétől napjainkig, majd kifejtik, hogy a jogi szabályozás milyen gyakorlati problémákba ütközik (pl. a cirill betűs átírásban és az asszonynevek használatában).

FARKAS TAMÁS tanulmánya a tulajdonnévanyagot érintő nyelvújító törekvéseket és módszereket mutatja be (59–65). Míg a családnév-változtatások és a településnév-rende-
zés

témaköre jól feldolgozottak számít a szakirodalomban, a keresztnévanyag magyarítására eddig nem irányult rendszerezettebb figyelem. Ezért tanulmányában e névfajtákra együttesen koncentrálna tárgyalja a nemzeti névanyag kialakításának főbb módjait: új nevek létrehozása, adása, népszerűsítése, régi nevek felelevenítése és idegen nevek fordítása.

KOVÁCS ANDRÁS a kárpátaljai, magyarlakta Som település nemhivatalos keresztnéveinek nemhivatalos használatát vizsgálja tanulmányában (109–117). Kérdőíves és interjú adatgyűjtésében arra kereste a választ, hogy miért vesz fel valaki a hivatalos nevétől eltérő, de a naptárban szereplő keresztnévet, mi a motivációja a névválasztásnak, hogyan viszonyul a névviselő a saját nevéhez. A hat esettanulmányban ezek lélektani szempontjait is vizsgálja.

MISAD KATALIN írása a többségi szlovák nyelvnek a magyar kisebbség írásbeli névhasználatára gyakorolt hatását mutatja be (127–133). A település-, a domborzati és az intézménynevek magyarra fordításakor felmerülő problémákra irányítja a figyelmet, és a helyesírásban felismerhető interferenciajelenségeket figyel meg, majd kitér a helyi kisebbség nyelvi tervezési törekvéseire is.

ZOPUS ANDRÁS rövid áttekintést ad a magyar családnevek kialakulásáról, majd egy 17. századi csíkszentkirályi névanyagot feldolgozó, készülő történeti családnévszótár felépítését mutatja be (157–170). A mutatóként közölt rövid szócikkek a Régi magyar családnevek szótárának mintájára a családnevek történeti adatait, etimológiáját és a névadás lehetséges motivációját tartalmazzák.

3. A tanulmánykötet névtani írásai között változatos témákat találhatunk, melyek méltón köszöntik az ünnepeltet. A kötetet Vörös Ferenc publikációs listája zárja (171–189), melynek gazdagsága jól mutatja az ünnepelt szakma iránti elhivatottságát és tudományos tevékenységét.

FAZEKAS ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8190-2935>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2019-ben beérkezett magyar névtani kiadványok

BAUKO JÁNOS 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Magyar Névtani Értekezések 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4891109>

KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- KOVÁCS LÁSZLÓ 2019. *Márka és márkanév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspon-
tok, lehetőségek, kihívások.* 2., átdolgozott kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanul-
mányozásához 197. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- J. KOVÁCS MAGDA 2018. *Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnév-
szótár / Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez.*
AESZ-füzetek 16. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- SLÍZ MARIANN 2019. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról.*
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- VÖRÖS FERENC szerk. 2019. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai
küzdőtérben.* Savaria University Press, Szombathely.